

Materyal Kültür ve İnsan

Yeni Yaklaşımlar

Editör
Adnan Baysal

Ankara - 2021

Materyal Kültür ve İnsan
Yeni Yaklaşımlar

Editör

Adnan Baysal

Yayınlayan

Şükrü Devrez

Kapak Tasarım

Adnan Baysal

Sayfa Tasarım

İsmet Filizfidanoğlu

Bilgin Kültür Sanat Şti. Ltd.

Selanik 2 Cad. 68/4 Kızılay - Ankara

Tel: 0312 419 85 67 / Sertifika no: 20193

www.bilginkultursanat.com / bilginkultursanat@gmail.com

ISBN: 978-625-7799-35-5

© Bilgin Kültür Sanat Yayınları

Yazarın ve yayınevinin yazılı izni olmadan
hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz.

Baskı:

Matsa Basımevi

İvedik O.S.B., Matbaacılar Sitesi 1514. Sokak No: 42

Yenimahalle/ANKARA

Telefon: 0312 395 20 54 Faks: 0312 395 20 54

İçindekiler

Önsöz	V
Yazarlar	IX
1 Materyal Kültür ve İnsan Üzerine <i>Adnan Baysal</i>	1
2 Arkeolojik Verilerin Toplumsal Cinsiyet Arkeolojisi Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi.....	21
<i>Ece Sezgin - Çiler Çilingiroğlu</i>	
3 Materyal Kültür ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi.....	61
<i>Aysel Arslan – Sera Yelözer</i>	
4 İşlev ve Estetik Arasında: Bir Bilgi Kaynağı Olarak Seramik.....	101
<i>Belgin Aksoy</i>	
5 Hatıra Paralar Üzerindeki Arkeolojik Nesneler: Yeni Bağlamlar Yeni Anlamlar.....	137
<i>N. Pınar Özgüner</i>	
6 Tarih Öncesi Toplumlara Ait İskeletlerden Bu Toplamların Yaşam Tarzları, Sağlık Problemleri ve Kültürlerinin Değerlendirilmesi.....	163
<i>Ayla Sevim Erol – Yeşim Doğan – Çilem Sönmez Sözer</i>	
7 Maddi Kültürde Bağlam Konusuna Antopolojik Bir Yaklaşım.....	197
<i>Süheyla Sarıtaş</i>	
8 “Evinizde Manevi Değerinden Ötürü Sakladığınız Bir Eşya Var mı?": Türkiye’de Arkeoloji ve Toplum İlişkisi Üzerine	219
<i>Işıl Günsu</i>	

9	Mahremin Ötesinde: Antik Roma’da Ev ve Aile Kavramlarının Politik Bağlamda Materyal Kültürle Propagandası.....	247
	<i>İdil Üçer Karababa</i>	
10	Zerk’de Günlük Yaşamın Arkeolojisi: Yerleşme, Maddi Kültür, Toplumsal Bellek.....	281
	<i>Güldem Baykal Büyüksaraç</i>	
	DİZİN.....	315

Önsöz

“Materyal Kültür ve İnsan” başlıklı bu çalışma için hazırlıklar 2019 yılının ilk aylarında başladı. Çalışmanın çok kapsamlı amaçları arasında, belki de en önemlisi, materyal kültürün ve insanın farklı bilim alanlarında nasıl görüldüğü ve değerlendirildiğini anlamaktı. Sürekli olarak gündemde olan ve çok farklı disiplin dallarında (arkeoloji, antropoloji vb) “materyal kültür” üzerine gerçekleştirilen araştırmaların oluşturduğu zengin ve geniş kapsamlı bir literatür bulunmaktadır. Bununla birlikte Türkiye’de de konusu doğrudan veya dolaylı olsa da materyal kültüre odaklanarak bilgi üreten çok sayıda disiplinin olmasına karşılık, materyal kültür ve insan ikilisine ait farklı bakış açılarını bir araya getiren kapsamlı bir çalışma bulmak bir hayli zordur. Bu boşluğu doldurmak, araştırma alanlarının konusu olan öznenin boyutlarını daha görünür hale getirmek ve yeni yaklaşımların varlığına işaret edebilmek üzere böylesi bir çalışma hazırlığına girilmiştir. Geleceğin araştırmacılarını da göz önünde bulundurarak, bir yol haritası çizilmesi planlandı. Arkeoloji, antropoloji, sanat tarihi, mimari, kültür mirası ve sosyoloji gibi bilim dallarında araştırmalarını yürüten, alanlarında uzmanlaşmış bilim insanlarını bir araya getirerek dinamik ikili hakkında, “materyal kültür ve insan”, araştırma sahalarından ve bireysel yaklaşımlarından bakış sunmaları istendi. Sonuç olarak da çağdaş ve teorik yaklaşımların ön plana çıktığı ve modern bakış açılarından ele alınan son derece ilginç çalışmaların bir araya geldiği elinizdeki kitap çalışması ortaya çıktı.

Yukarıda da belirtildiği gibi materyal kültürün, insanın veya her ikisinin birlikte ne ifade ettiklerini anlamak, nasıl bir harmoni içinde var olduklarını görmek de çalışma için önemli adımlardan birini oluşturmaktaydı. Her iki aracının (agency) da birbirleri ile olan ilişkilerini anlamak ve bunu farklı yaklaşımlardan ele almakta son derece önemliydi. Sonuçta ortaya çıkan çalışma ise sadece materyal kültür ve insanı anlamak veya tanımlamak aşaması ile sınırlı kalmayıp ikisi arasındaki ilişkiler sayesinde ortaya çıkan

çok sayıdaki yeni düşüncenin örneğin, iletişim, yaşam ve yaşam alanları, politik, kültürel, sembolik, interaktif etkileşim ve yapılanma yöntemlerini de içine alarak irdeleyen, toplumsal ve bireysel davranış biçimlerinde de ön plana çıkan konulara ışık tutabilecek tarihsel ve kültürel derinliğe sahip güçlü bir kaynak haline geldi.

Materyal ve kültürel öğeler veya bir başka deyişle nesneler tüm yaşamımızın içinde yer almaktadır. Her gün farkında olmadan birçok nesneyi kullanmakta, yanımızda taşımakta ve onlarla kendimizi ifade ederek yada iletişim kurarak yaşadığımız dünya içinde bulunduğumuz toplum ve diğer bireylerle ilişkimizi geliştirmekte, yenilemekte ve devamlılığını sağlayarak o toplumun bir bireyi olduğumuzu hem kendimize hemde bu kanalları seçen diğer toplum bireylerinin var oluşlarını teyit etmekteyiz. Modanın en yenilerinden, dijital dünyada sergilenen teknolojinin son ürünlerine kadar, içtiğimiz kahveden oturduğumuz banklara ve şehrin gökyüzünü küçülten yüksek binalarına kadar her şey materyale işaret etmekte ve onun gücünü göstermektedir. İlginç olan ise bizleri çevreleyen birçok şeyi pasif, tüketilebilir şeyler olarak algılarız. Tüm bu çevremizde olanları bizler, bireyler veya grup/toplum üyesi olarak, yaratıyoruz. Normlarla, standartlarla, değerlerimizle, inançlarımızla bunları yaratırken ne düşünüyoruz, nasıl düşünüyoruz? Kitaptaki çalışmalar bu ve benzeri sorulara da cevap vermektedir.

Elinizdeki çalışma, binlerce yıl öncesinden günümüze kadar olan zaman içinde materyal kültürü ve insanı değerlendirerek, ikilinin ilişkisini sadece çağlar boyunca nasıl olduğunu değil, neden ve nasıl olduğu hakkında da aklımıza gelebilecek bir çok soruyu cevaplamaktadır. Bu ikilinin tırmanan, dinamik ve coşkulu devinimi yaşadığımız dünyayı ve bizleri nasıl belirliyor veya şekillendiriyor? Geçmişten günümüze ne getiriyor? Materyal kültür aracılığıyla geçmiş nasıl anlıyoruz? Algılarımız nasıl şekilleniyor? Geleceğe ne üretiyoruz? vb. türden sorabileceğiniz birçok sorunun da cevabını bu çalışmada bulmanız mümkündür.

Materyal kültür ve insan ilişkisi sadece tüketim veya üretim ile sınırlı değildir. Elinizdeki çalışmada yer alan bir dizi örnekte görebileceğiniz gibi materyal kültür ve insan ilişkileri son derece uzak, girift veya daha yakın, daha özeldir veya hiç beklenmedik kadar toplumsal olabilmektedir. Bizleri çevreleyen nesneler kültürel, sosyolojik, ekonomik, sembolik, teknolojik veya duygusal dünyamızın tüm peyzajlarında yer alarak, her an yaşamı paylaştığımız zaman ve uzamdaki varoluş katmanlarında sürekli olarak ve

tekrar tekrar insanla buluşmaktadır. Bazı durumlarda gözlenebileceği gibi söz konusu ikili ilişkiler boyunca farklı kategorilerde devam etmektedir. Böylece birbirlerini yenileyerek var etmektedirler. İlişkisel bağımlılık çerçevesi içinde bir diğerinin semiyotik ifadeselliğini oluşturmaktadır. Kompleks ilişkilerinin dolanıklığında insan ve materyal kültür ilişkisi bir o kadar basit, bir o kadar da anlaşılamaz bir şekilde gündelik ve kültürel boyutlarımızın içine sinmiş durumdadır. Öyle ki, bu örüntü bir anlamda iletişim ağlarının bir parçası haline gelir. Bu durumuyla doğallaşır ve doğallığı içinde görünmez hale gelerek farkında olamadığımız bir farkındalık yaratmaktadır.

Elinizdeki çalışma sizlere çok önemli şeyleri öğretmeyi, büyük dersler vermeyi, veya yeni dünyalar keşfetmeyi vaad etmiyor, aksine çok iç içe olduğumuz gündelik hayatta farkında dahi olmadan yaşayıp gittiğimiz, gündelik yaşantımızı dolduran, şekillendiren ve yönlendiren birçok şeye bir an için durup bakmanızı, dahası görmenizi sağlamayı amaçlamaktadır. Kendimizi anlamak üzere bir sessizlik adası oluşturmayı hedeflemektedir. Bu sessizlik adasında da gündelik yaşantınızda sizleri kuşatan “şey”lerin senfonilerini dinlemeye davet etmektedir. Kısaca, kendinize zaman ayırarak yaşadığınız dünyanın neresinde durduğunuza bakmanızı sağlamak, materyal kültür ve insan arasındaki ilişkileri gözden geçirmek konusunda çalışmanın kazanımı ve atılmış adımı olacaktır. Böylece yaşadığınız dünyanın içinde nesnelere bağlı ve bağımlı olarak ne kadar kompleks bir dünya kurduğunuzu anlamanız mümkün olabilir.

Burada şunu da net olarak belirtmeliyim ki sürekli sorular, istekler ve maillerimle bir daha beni görmek dahi istemeyecek duruma geldiklerini düşündüğüm fakat buna rağmen sabırla, anlayışla ve şevk ile maillerimi, telefonlarımı ve sorularımı yanıtlayan, bilgilerini paylaşan, katılımları ile destek veren ve bu sayede uzun bir süreçten geçerek elinizdeki çalışmanın da bir materyale dönüşmesinde katkılarını esirgemeyen öncelikle tüm yazarlara, yayın evi yöneticisi sayın Şükrü Devrez ile çalışanlarına ve yine sabır ve nezaketle ortak çalışma ortamını yaratıp paylaşarak bu yayını sizlere ulaştıran herkese burada teşekkür etmeyi bir borç biliyorum: Sizlerle çalışmak bir ayrıcalıktı ve bu ayrıcalığı tanıdığınız için tüm emeği geçenlere ve katılımcılara çok teşekkür ederim.

Adnan Baysal
Kasım 2021 | Ankara

Yazarlar

Aksoy, Belgin | Uludağ Üniversitesi

İstanbul Üniversitesi'nde Klasik Arkeoloji Bölümü'nü bitirdikten sonra Berlin Freie Universität'de Ön Asya Arkeolojisi ve Coğrafya konularında eğitimini devam ettirdi. Uludağ Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı ve 2013 yılında yine Freie Universitaet'de Ön Asya Arkeoloji Enstitüsü'nde doktorasını tamamladı. Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı yerleşimleri ile bölgesel ilişkiler üzerine çalışmıştır. Üretim, nüfus ve ekonomik yapı ilgi alanları arasındadır. Ayrıca araştırma tarihi ve yaklaşımlar konusunda da çalışmaları vardır. Son yıllarda çalışmalarını bir sistem çözümleme aracı olarak arkeoloji ve arkeolojik verilerin yorumlanması üzerinde odaklandırmıştır. Halen Bursa Uludağ Üniversitesi'ndeki görevine devam etmektedir.

Arslan, Aysel | Boğaziçi Üniversitesi

Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim Bölümünden 2011'de mezun olduktan sonra Koç Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümünde yüksek lisansını tamamlamıştır. Halen aynı bölümde doktora çalışmasına devam etmektedir. Yüksek Lisans tezinde İç Anadolu'da Neolitik ve Erken Kalkolitik dönemlerde toplumsal cinsiyetin nasıl şekillendiğini değerlendirmiştir. Masaryk Üniversitesi Antropoloji Bölümünde arkeolojik buluntularda parmak izi analizi üzerine eğitim görmüş olup doktora araştırmasında parmak izi analizleri üzerinden MÖ 7. ve 6. binyıllarda Batı Anadolu'da kil obje üretiminde yaşa ve toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünü belirlemeyi amaçlar. Çeşitli lisans ve lisansüstü arkeoloji derslerinde toplumsal cinsiyet arkeolojisi üzerine seminer vermiştir. Araştırma alanları arasında tarihöncesi dönemde iş bölümü ve toplumsal cinsiyet, zanaat uzmanlığı ve paleodermatogliflik sayılabilir.

Baykal, Güldem | İstanbul Üniversitesi

Güldem Baykal Büyüksaraç, doktora çalışmalarını Columbia Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nde tamamladı. Columbia, George Washington, Boğaziçi ve Bahçeşehir üniversitelerinde kültürel antropoloji ve politik kuram dersleri verdi. Halen, İstanbul Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Azınlıklar ve diaspora aktivizmi, kentsel mekan, kırsal peyzaj, kültürel miras ve koruma üzerine araştırmalar yürütmektedir.

Baysal, Adnan | Ankara Üniversitesi

Lisans ve yüksek lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümünde, Doktora çalışmasını ise Liverpool Üniversitesi'nde (İngiltere) tamamladı. Ankara Üniversitesi Arkeoloji bölümünde araştırmalarına devam etmektedir. Neolitik, taş aletler ve kuramsal arkeoloji ilgi ve araştırma alanları arasında yer almaktadır.

Çilingiroğlu, Çiler | Ege Üniversitesi

Çiler Çilingiroğlu, Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Uzmanlık alanları olan Anadolu prehistoryası ve Neolitikleşme konularında çalışmalarını sürdürmektedir. Lisans döneminde aldığı bir dersten dolayı kuramsal arkeoloji alanında da çalışmalarını yürütmekte, ilgi ve araştırma alanlarını genişletmektedir.

Doğan, Yeşim | Ankara Üniversitesi

Lisansını Hacettepe Üniversitesi Biyoloji Bölümü'nde, yüksek lisansını aynı bölümün Biyoteknoloji Anabilim dalı'nda tamamlamıştır. Doktora tezinde antik ve adli örneklerden kimliklendirmeye yönelik DNA analizleri konusunda çalışan araştırmacı, doktorasını Ankara Üniversitesi Adli Bilimler Enstitüsü Adli Biyoloji alanında tamamlamıştır. 1998 yılında Ankara Kriminal Polis Laboratuvarında göreve başlamış ve 2002 yılında da Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalında kurulan Adli DNA Analiz Laboratuvarına geçmiştir. 2008 yılında aynı üniversitede

Biyoteknoloji Enstitüsünde Görev yapmaya başlamış ve bu görevi sürecinde 2014 yılında “Moleküler Biyoloji ve Genetik” alanında doçentlik ünvanını almıştır. Çok sayıda konferans, seminer ve kongrelerde konu ile ilgili konuşmaları yer almıştır. Doğan, Ankara Üniversitesi DTCTF, Antropoloji Bölümüne 2018 Haziran ayında atanmış ve halen bu fakültede öğretim üyesi olarak çalışmaya devam etmektedir.

Erol, Ayla Sevim | Ankara Üniversitesi

Çalışma alanları, Biyolojik antropoloji, iskelet biyolojisi, Paleontoloji, Paleoantropoloji, primatoloji ve adli antropolojidir. Ulusal ve uluslararası dergilerde makalelerinin yanı sıra kitap bölümleri bulunmaktadır. Ayrıca ulusal ve uluslararası toplantılarda bir çok tebliğ sunmuştur. Ülkemizde ilk adli antropoloji laboratuvarının A.Ü. Adli Tıp Anabilim Dalı'nın da kuruluşuna öncülük etmiştir. Afrika Middle Aşağı, Fransa Nis Lazere, Gürcistan Dimanisi kazı çalışmalarına katılmıştır. Türkiye’de Patara, Nif, Parion, Milas Belentepe, Hüsamalar, kazı çalışmalarına Paleoantropolog olarak danışmanlık yapmanın yanı sıra, yirmi civarında arkeolojik kazıda paleoantropolog olarak görev almıştır. Ankara Üniversitesi Antropoloji bölüm başkanlığı, Adli Bilimler Enstitüsü müdür yardımcılığı ile Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ve Antropoloji Bölüm başkanlığı yapmıştır. Halen Antropoloji Bölüm başkan yardımcılığı ve Paleoantropoloji Anabilim Dalı başkanlığını yürüten Ayla Sevim Erol, Türkiye’de ilk adli antropoloji yüksek lisans ve doktora programlarını başlatmıştır. Antropoloji Dergisinin de Editörlüğünü yürütmektedir.

Gürsu, Işıl | İngiliz Arkeoloji Enstitüsü-Ankara

2013 yılında, İtalya’nın Lucca şehrinde yer alan IMT Institute for Advanced Studies’in 'Kültürel Miras Yönetimi' programından doktora derecesini aldı. Aynı yıl, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü’nde doktora sonrası araştırmacı olarak çalışmaya başladı. Dr. Vandeput ile birlikte yazdıkları 'Kalıntıların Yanı Başında Yaşamak: Yerel Halklar için Sürdürülebilir Gelişim Noktaları olarak Arkeolojik Alanlar, Güneybatı Türkiye örneği' başlıklı araştırma projesi, İngiliz Akademisi Sürdürülebilir Gelişim Programı fonu tarafından

desteklendi. 2017-2020 yılları arasında yazılmasına katkıda bulunduğu ve Kültürel Koruma Fonu tarafından desteklenen SARAT (Safeguarding Archaeological Assets of Turkey) projesinde Kültürel Miras Yönetimi araştırmacısı olarak çalıştı.

***Karababa, İdil Üçer* | Bilgi Üniversitesi**

2010 yılından günümüze İstanbul Bilgi Üniversitesinde doktoralı Öğretim Üyesi olarak çalışmakta ve İç Mimarlık Bölümünde bölüm başkanlığı görevini yürütmektedir. Mimarlık tarihi alanındaki çalışmaları, Roma İmparatorluk ideolojisi ve bu ideolojinin antik Roma mimarisine ve kentlerine yansımaları üzerinde odaklanır. İmparatorluk kültürünü araştırdığı yüksek lisans tezi ve antik Roma’da başkent kavramını sorguladığı doktora tezinde bu ideolojinin geniş imparatorluk topraklarındaki değişik tanımlarını ve bu tanımların şekillendirdiği mimari formları araştırır. Son dönemde BİLGİ Mimarlık Kompütasyonel Temel Tasarım stüdyosundaki çalışmalarına paralel olarak, mimari bezeme ve dijital teknolojiler arasındaki ilişkiyi mimari bezemenin tarihsel gelişimi çerçevesinde tartıştığı bir araştırma yürütmektedir.

***Özgüner, Pınar* | Gaziantep Üniversitesi**

Gazi Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü’nden 2002 senesinde mezun olmuştur. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yerleşim Arkeolojisi programındaki yüksek lisans eğitimini 2006, Doktora çalışmalarını ise 2015 senesinde Boston Üniversitesi Arkeoloji Bölümü’nde tamamlamıştır. Koç Üniversitesi Arkeoloji Laboratuvarında teknisyen olarak da çalışan yazar, 2016 Senesinden itibaren Gaziantep Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü’nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Arkeoloji eğitim hayatının başlangıcından itibaren Türkiye’nin farklı bölgelerinde yürütülen yüzey araştırmaları ve kazı faaliyetlerinde görev almıştır. İlgi alanları arasında arkeolojide Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Uzaktan Algılama Yöntemleri uygulamaları ile Türkiye’de arkeolojinin kurumsal ve bireysel tarihi yer alır.

***Sarıtaş, Süheyla* | Balıkesir Üniversitesi**

Balıkesir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Lisans derecesini 1993 yılında Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Türk Halkbilimi Dalı'ndan aldı. Amerika Birleşik Devletleri'nin Indiana Üniversitesi'nde Folklor ve Etnik müzik Bölümü'nde (The Department of Folklore and Ethnomusicology) 1998 yılında yüksek lisans, 2003 yılında doktora öğrenimini tamamladı. 2012 yılında Sosyal ve Kültürel Antropoloji doçenti oldu. 2018 yılında Sosyoloji profesörü olarak atandı. Sarıtaş'ın çalışma alanları arasında maddi kültür, toplumsal cinsiyet, geleneksel kültür, eğitim konuları bulunur. Çok sayıda kitap bölümü, makale ve çevirisi uluslararası ve ulusal dergilerde yayımlandı.

***Sezgin, Ece* | Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi**

Lisans ve yüksek lisansını Ege Üniversitesi'nde tamamlamış, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde doktora çalışmasını yürütmektedir. Anadolu'da çeşitli kazı ve yüzey araştırmalarında yer alarak arkeolojik araştırmalara katkı sağlamıştır. Araştırma konuları Erken Tunç Çağı Ege kültürlerinin sosyal yapısı ve toplumsal cinsiyet arkeolojisi üzerine odaklanmaktadır.

***Sönmez Sözer, Çilem* | Ankara Üniversitesi**

Ankara Üniversitesi Antropoloji Bölümü mezunudur. Aynı üniversitede Paleoantropoloji alanında yüksek lisans eğitimini tamamlamış olup, şu an Ankara Üniversitesi BAP ve ARIT doktora tez proje destekleri ile doktora eğitimini tamamlamak üzeredir. Biyolojik antropoloji, paleontoloji, paleoantropoloji ve adli antropoloji konularında araştırmaları bulunmaktadır. Paleontolojik ve arkeolojik kazı projelerinde görev almıştır. Ulusal ve uluslararası dergilerde makaleleri, ulusal ve uluslararası sempozyum ve kongrelerde tebliğleri bulunmaktadır. Ayrıca alanı ile ilgili birçok eğitim programında eğitmen olarak görev almıştır.

Yelözer, Sera | İstanbul Üniversitesi

2013 yılında İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü ve Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı'nda Lisans eğitimini tamamlamıştır. Yüksek lisans eğitimini Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı'nda 2016'da tamamladıktan sonra halen aynı bölümde Doktora araştırmasına devam etmektedir. Edinburgh Üniversitesi'nde toplumsal cinsiyet arkeolojisi üzerine, Nice Sophia Antipolis Üniversitesi CNRS-CEPAM Laboratuvarında ise boncuk teknolojileri üzerine araştırmalar yürütmüştür. Anadolu ve Kıbrıs'ta çeşitli Neolitik Dönem araştırma projelerinde ekip üyesi olarak yer almıştır. Araştırma alanları içerisinde Güneybatı Asya'da Neolitik Dönem ve tarihöncesi boncuk teknolojileri yer alır. Bu iki alanda, toplumsal cinsiyet arkeolojisi ve tarihöncesinde materyal kültür ve kimlik ilişkisi temaları çerçevesinde çalışmalar sürdürmektedir.

Materyal Kùltür ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi

Aysel Arslan - Sera Yelözer

Özet

Arkeolojide toplumsal cinsiyet araştırmaları, modern yöntemler ve teorik yaklaşımlar ile buluşana dek, arkeolojik düşünce tarihine etki etmiş birçok aşamadan geçer. Kadınların da geçmişin aktif öznelere olduğunun vurgulanmasıyla başlayan ilk çalışmaların ardından, son yıllarda, cinsiyet, yaş, öğrenme, tecrübe ve yetenek gibi faktörler arasındaki ilişki ve bunların materyal kültürdeki yansımaları ele alınmaktadır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren materyal kültürün bireylerin kişisel kimlikleri ile ilişkisini ele alan araştırmacılar, sosyal bilimlerdeki habitus, yapılandırma (structuration), performatiflik (performativity) gibi yaklaşımlardan esinlenmiş, bu yaklaşımlar ile materyal kültürü de insanlar gibi aktif ve dönüşen biyografilere sahip bir olgu olarak ele almaya başlamıştır. Bu çalışma, toplumsal cinsiyet arkeolojisinin materyal kültür araştırmalarındaki yerini tartışmayı ve toplumsal cinsiyet kimliğinin oluşumunda materyal kültürün önemini ele almayı hedeflemektedir. Bu amaçla, toplumsal cinsiyet arkeolojisinin tarihsel seyrine dair bir değerlendirme sunulmuş ve materyal kültür-kimlik ilişkisi, nesne ve beden, üretim zinciri ve mekân gibi kavramlar çerçevesinde arkeolojik, tarihi ve etnografik örnekler üzerinden ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, materyal kültür, nesne, mekân, teknoloji.

Abstract

By the time modern theoretical and methodological approaches were fully incorporated in gender-based research in archaeology, studies that focus on gender have transcended many thresholds that had an impact on the history of archaeological thought. While the earliest work on gender underlined that women were also active agents in history, recent research concentrates on the relationship between gender, age, learning, experience, and abilities as well as how these reflect on the material culture. Since the 1990s, researchers, inspired by theories of habitus, structuration, and performativity, have focused on the relations between material

culture and intersectional identities, and material culture has been contextualized as an active agent with changing biographies. This paper aims to discuss the place of gender archaeology in material culture studies and the importance of material culture in the construction of gender identities. Therefore, we first summarize the historical development of gender archaeology, then concentrate on the relationship between material culture and identity based on concepts such as object and the body, chaîne opératoire, and space in relation to archaeological, historical, and ethnographic examples.

Keywords: Gender, material culture, object, space, technology.

Giriş

Modern toplumda her insanın kimliği, içinde var olduğu kùltür üzerinden, materyal kùltür ile etkileşim içerisinde tanımlanır. Her bireyin kimliği ise yaş, cinsiyet, etnik köken, engellilik durumu, cinsel yönelim, sosyal sınıf, yaşadığı ÷lke ve şehir, ailenin kaçınıcı çocuğu olduğu gibi çeşitli kümelerin kesişmesiyle inşa edilir. Her insanın bulunduğu kùltürle etkileşimi kesişimsel kimlikleri aracılığıyla olduğu için edindiğı tecrübeler de başka herkesinkinden farklı ve kendine özgüdür. İnsan, bağlam ve materyal kùltür arasındaki bu diyalektik ilişki, her birinin karşılıklı etkileşimle birbirini var etmesi ile sonuçlanır. Bu ilişkide, kimliğin toplumsal kurgusunda materyal kùltürün ve materyal kùltürün var edilmesinde kimliğin, yadsınamaz bir yeri vardır.

Toplumsal cinsiyet kimliği, bireyin kimliğinin önemli bir parçasıdır. Toplumdaki bireylerin cinsiyete dayalı rolleri ve kimlikleri, materyal kùltür aracılığıyla inşa edilir ve gerçekleştirilir. Günümüzde toplumsal cinsiyet arkeolojisi, yukarıda bahsedilen kesişimsel kimliklerin arkeolojik materyal kùltürde tanımlanması ve anlaşılmasını amaçlar. Bu çalışma, toplumsal cinsiyet arkeolojisi yaklaşımı materyal kùltür-kimlik ilişkisini üç ana tema çerçevesinde değerlendirmektedir: 1) nesneler ve bedenler, 2) materyal kùltür ve teknoloji ve 3) mekân ve zaman. Bu kapsamda, konuya dair kavramsal bir arka plan oluşturma amacıyla öncelikle toplumsal cinsiyet kavramı ve bu kavramın sosyal roller ve kimliklerle ilişkisi açıklanmış, teorik ve metodolojik bir yaklaşım olarak arkeolojide toplumsal cinsiyet araştırmalarının tarihsel seyri sunulmuştur. Ardından, bahsi geçen temalar çerçevesinde çeşitli örnekler üzerinden materyal kùltür-kimlik ilişkisi ele alınmıştır. Çalışma kapsamında farklı dönem ve bölgelerden örneklerle ele aldığımız bu ilişkinin ve toplumsal cinsiyet kimliğinin nasıl oluştugu ve ne

şekilde sürdürüldüğünün kültürden kültüre değişiklik gösterdiği, verilen örneklerin bütün toplumlar için genel geçer doğru olarak kabul edilmemesi gerektiği vurgulanmalıdır.

Toplumsal cinsiyet nedir?

Toplumsal cinsiyet ve materyal kültür ilişkisini incelemeden önce toplumsal cinsiyet kavramıyla toplumsal cinsiyet arkeolojisinin doğuşu ve gelişimini ele alacağız. Toplumsal cinsiyet, bireyin, toplumsal görev ve rollerin, kimliklerin, beden, mekân ve nesnelerin cinsiyete dair sosyo-kültürel normlar tarafından şekillendirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu şekilde, toplumların ve bireylerin kendilerini ve çevrelerindeki materyal dünyayı anlamlandırma biçimleri belirlenir (Sørensen, 2007). Bireysel yaşamların biyolojik ve kültürel olarak somutlaştırılması anlamına gelen toplumsal cinsiyet (Sofaer ve Sørensen, 2013), bireyin içerisinde yer aldığı toplum tarafından kendisine atfedilen veya o toplumun kültürel kodları çerçevesinde kendisini ilişkilendirdiği cinsiyet rolü olarak biyolojik cinsiyet ile ilişkilidir, ancak biyolojik cinsiyetin eşiti değildir (Diaz-Andreu, 2005).

Toplumlar, kendilerini sürekli bir biçimde hem biyolojik hem de sosyal ve ideolojik düzlemlerde yeniden üreterek sürekliliklerini sağlarlar; toplumsal cinsiyetin de sürekli olarak benimsenmesi, aktarılması ve eyleme dökülmesi gereklidir (Sánchez Romero, 2009). Toplumsal cinsiyet, roller, kimlikler ve ideolojilerle ilişkili çok boyutlu bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet rolü, kadınların ve erkeklerin ait oldukları toplumsal/kültürel bağlamla ilişkilidir ve farklı cinsiyetlerin aktivitelerini, bireylere atfedilen cinsiyet kategorilerini ifade eder. Toplumsal cinsiyet kimliği, bireyin kültür tarafından kurgulanan farklı cinsiyet kimlikleri arasında kendini ait hissettiği kimlik biçimidir; birey, toplumsal normların kendine atfettiği kimliği benimseyebilir, reddedebilir veya aksini uygulamaya geçirebilir. Toplumsal cinsiyet ideolojisi ise, ait olunan kültürel bağlamda cinsiyet ve cinsellikle ilişkili sembolik anlamları, toplumun bu olgulara dair kurgusunu içermektedir.

Toplumsal cinsiyet kavramı sosyal bilimlerde kendine önce sosyoloji ve antropolojide yer bulmuş, ardından arkeolojiye etki etmiştir. Erken çalışmalar, ilk iş bölümünün kadınlar ve erkekler arasında gerçekleştiğini, bu ayrımın ise kadın ve erkeklerin biyolojik özellikleri etrafında şekillendiğini öne sürer (Holmes, 2007: 4-5). Bu ilk çalışmaların yaklaşımı ile, Engels'in Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni adlı eserinde karşımıza çıkan

belirlenimcilik (determinizm) arasındaki paralellikler dikkat çekicidir (Brown, 2015: 200-201). Burada temel motivasyon günümüz kapitalist ataerkil toplumlarında kadınların üzerindeki baskının tarihsel kökenlerini anlamak olsa da kimliklerin ve rollerin bağlama göre değişkenliği aslında 1930'lar gibi oldukça erken bir tarihte, Pasifik adalarında saha araştırması gerçekleştiren Margaret Mead tarafından önerilir (Mead, 1928). Samoa yerlilerinde kültürün kişilik üzerindeki etkisini araştıran Mead, kültürün farklı cinsiyetlerden bireylere atfedilen roller üzerindeki belirleyici etkisini ve bunun toplumdan topluma değişiklik gösterdiğini fark eder. Bu durumu açıklarken bir kabilede geleneksel olarak kadınlara atfedilen kimi özelliklerin bir başka kabilede erkeklikle ilişkili olduğunu, kimi davranışların doğrudan cinsiyetle ilişkili olmadığını vurgulayan Mead, toplumsal cinsiyetin kültürel bağlama göre değişiklik gösterdiğini ilk kez gündeme getiren araştırmacılarıdır ( zbudun, şafak ve Altuntek, 2012: 358-360).

George Murdock ve Caterina Provost'un 1973'te yayımlanan çalışması da bu açıdan dikkat çekicidir. Murdock ve Provost (1973) endüstrileşmemiş 185 topluluğu, cinsiyete dayalı iş bölümü olup olmadığını anlamak amacıyla 50 farklı aktivite açısından inceler. Araştırma, bu topluluklarda çeşitli aktivitelerin olup olmadığına ve bu aktivitelerin belli bir cinsiyete atfedilip atfedilmediğine odaklanır. Çalışma sonuçları, topluluklar tek tek ele alındığında cinsiyete dayalı iş bölümü olduğunu, ancak bu 185 topluluğun tamamı göz önünde bulundurulduğunda evrensel olarak yalnızca kadınlara veya yalnızca erkeklere atfedilecek işlerin neredeyse hiç olmadığını gösterir. Her iki cinsiyete de atfedilen işler düşünüldüğünde aynı topluluktaki kadın ve erkeklerin farklı teknik veya teknolojiler kullandığı ya da farklı tüketicilere üretim yaptığı görülür. Örneğin, İnka İmparatorluğunda kadınların ve erkeklerin tekstil üretiminde birlikte aktif rol oynamasına rağmen farklı tipte dokuma tezg hlarında farklı türde kumaşlar dokudukları bilinmektedir (Costin, 2015, 2016).

1970'lerde, kültürel olarak inşa edilen cinsiyet rollerini biyolojik cinsiyetten ayırmak adına toplumsal cinsiyet kavramına başvuran çalışmalar artış göstermeye başlar ( rn. Reiter, 1975). Ann Oakley (2015 [1972]), toplumsal cinsiyetin çocukluktan itibaren öğrenilen bir davranış modeli olduğunu vurgulayan ilk araştırmacılarıdır; buna göre, ebeveynler çocuklarını toplumsal normlara göre yetiştirerek toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üretir, pekiştirir ve böylelikle, çocuklar yetişkin bireyler olduklarında

toplumsal normların devamlılığını sağlarlar. Ancak, bu dönem çalışmalarında baskın bir şekilde gözlemlenen yapısalcı yaklaşım, cinsiyete dayalı rolleri ve kimlikleri karşıtlıklar üzerinden açıklama eğilimindedir. İkinci dalga feminizmden etkilenen bu çalışmalar doğa/kültür, özel/kamusal, kadın/erkek gibi karşıtlıklar üzerinden farklı cinsiyetlere evrensel roller tanımlar. Bu eğilim, arkeolojide, avcı erkek/toplayıcı kadın karşıtlığında somutlanır; ilerleyen tarihlerde toplumsal cinsiyet üzerine çalışan antropologlar ve arkeologlar tarafından—ve ayrıca kendi çalışmalarını yeniden ele alan bu dönem araştırmacıları tarafından (örn. Ortner, 1996, aktaran Geller, 2009)—toplumsal cinsiyeti yalnızca evrensel kadınlık ve erkeklik rolleri üzerinden açıklayarak sınıf, yaş, etnik grup ve ikili cinsiyetin ötesindeki cinsiyet kimliklerini ele almamaları bağlamında eleştirileceklerdir (Gilchrist, 1999: 8; Geller, 2009: 67).

“Tümü erkek miydi?”: toplumsal cinsiyet arkeolojisinin ortaya çıkışı ve gelişimi

Arkeolojide cinsiyet ve toplumsal cinsiyet üzerine çalışmaların kökenleri, 1960’lardaki toplumsal feminist harekete dayanır. Toplumsal ve siyasal alandaki gelişmeler itici güç rolü oynamış olsa da arkeoloji, toplumsal cinsiyet ve sosyal bilimlerde kendine yer bulan diğer birçok kavramı gündemine almakta geç kalmış, bu da objektivizm arayışı ve makro-ölçekli anlatılara eğiliminden kaynaklanmıştır (Conkey, 2003; Conkey ve Spector, 1984; Diaz-Andreu, 2005). Aşağıda detaylandırılacağı gibi, toplumsal cinsiyet arkeolojisi, ortaya çıkış sürecinde erkeklere ve kadınlara gösterilen ilginin dengelenmesini, erkeklerin olduğu kadar kadınların faaliyetlerinin de anlaşılmasını amaçlamıştır. Bir eşiğin aşılması olarak ele alınabilecek olan bu süreçte, geleneksel ana akım arkeolojinin eril-merkezli bakış açısı karşısında kadınların da geçmişin aktif özneleri olduğu vurgulanır (Engelstad, 2007: 217).

Hemen her alanda olduğu gibi arkeolojide de toplumsal cinsiyet üzerine ilk çalışmalar, feminist teori tarih, antropoloji, sosyoloji gibi kardeş bilim dallarına etki ettikten sonra ortaya çıkar. Örneğin, 1960’larda Washburn ve Lancaster’ın (1968) insan evrimini anlayabilmek için ortaya attıkları ve antropolojik ve arkeolojik yorumlarda büyük öneme sahip “avcı erkek” modeli, Sally Slocum [Linton] tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir (Slocum, 1975). “Avcı erkek” modelini insan olmayan primatlar, özellikle de babunlarda yaptıkları gözlemlere dayandıran Washburn ve Lancaster,

babunların kurduğu erkekler arası iş birliği ve hiyerarşik yapılanmaları avcılık ve silah yapımının evrimini açıklamakta kullanmıştır (Washburn ve Lancaster, 1968: 301). Sally Slocum ise, Batılı erkeklerin önyargılarıyla dolu özne yorumlarının akademik disiplin olan antropolojinin bir parçası haline gelmesini eleştirmiştir (Slocum, 1975). Bunun yanı sıra, Slocum insanın daha yakın akrabası olan pek çok primat türünde erkekler arasında değil anne-bebek arasında bağ kurulduğunun altını çizerek. Ona göre farklı primatlar farklı bağlar kurdukları için ilk insanların babunlara benzer bağlar kurduklarını iddia etmek doğru değildir. Bu eleştiriler, disiplin içinde yeni bir tartışma ve yüzleşmenin gerçekleşmeye başlayacağına ayak sesleri olsa da “avcı erkek” karşısında yeni bir karşıtlık yaratarak “toplayıcı kadın” modelini doğurur.

1970 ve ‘80’li yıllar, arkeolojide “tümü erkek miydi?” sorusunun yoğun bir şekilde tartışıldığı bir süreçtir (örn. Bertelsen, Lillehammer ve Naess, 1987). İlk kez 1979’da Norveç’te toplumsal cinsiyet arkeolojisi üzerine bir konferans düzenlenir. Ardından İngiltere’deki Teorik Arkeoloji Grubu 1982’de bu konu üzerine çalışır. Fakat bu çalışmaların basılması yine 1980’lerin sonlarını bulur (Arnold vd. 1988). Erken dönem toplumsal cinsiyet arkeolojisi makaleleri yazılmış olsa bile yayımlanmaya değer görülmemiş, arkeolojide kemikleşmiş egemen çevreler tarafından ciddiye alınmamıştır (Nelson, 2006: 3). Arkeolojinin bu dönemde ağırlıklı olarak erkek egemen bir çalışma alanı olması, Batı ülkelerinde toplumsal cinsiyet arkeolojisiyle ilgilenen araştırmacıların akademik pozisyonlarını ve saygınlıklarını korumak için bu konuda akademik yayın yapmasını imkânsız hale getirmiş, bunun yerine bu konuda yazılan makaleler “gri yayınlar” olarak, bilindik akademik yollar yerine toplumsal cinsiyetle ilgilenen küçük gruplar arasında paylaşılmıştır (Nelson, 2006: 4).

Arada başka kısa yayınlar ve bahsi geçen gri yayınlar olmasına rağmen (örn. Gero, Lacy ve Blakey, 1983; Kehoe, 1983), Margaret Conkey ve Janet Spector’ın 1984’te yayımlanan “Archaeology and the Study of Gender” makalesi bu alanda öncü kabul edilir. Bu makale, arkeolojideki erkek odaklı önyargıları eleştirerek arkeolojik yayınların gerçekmiş gibi anlatılan varsayım ve önyargılarla dolu olduğunun altını çizerek ve üç önemli eleştirel nokta tespit eder: (1) geçmişin günümüz değerleriyle yorumlanması, (2) erkek odaklı bilgi üretimi ve yorumlama ve (3) ırkçı yaklaşımlar (Conkey ve Spector, 1984). Aynı sorunsallara antropolojik ve etnografik çalışmalarda da rastlanmaktadır. Bu nedenle yazarlar,

arkeolojide kadınların görünmezliğinin veri eksikliğinden değil bulgulara önyargılı yaklaşılmamasından kaynaklandığını belirtmektedirler. Geçmişte yaşamış topluluklar doğrudan günümüz toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden yorumlandığı için, varlıklarının tanındığı durumlarda da kadınların oynadıkları roller her zaman boyun eğen, ikincil ve basmakalıptır (Conkey ve Spector, 1984).

Cinsiyet önyargısı kısmen ailenin nasıl işleyeceğine ve cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl olması gerektiğine dair evrensel davranış yasalarının bulunduğu fikrine dayanıyordu. Kadınlarla erkekler, sabit, değişmeyen bireyler olarak görüldüğünden toplumda meydana gelen değişikliklerin de bu bireylerin failliğinden değil, iklim değişikliği ya da çevresel etmenler gibi bilimsel olarak incelenebilir sebeplerle meydana geldiğine inanılıyordu (Croucher, 2012: 156-157). Arkeologlar, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin sık sık varsayımlarda bulunuyordu. Dahası, bu varsayımlar kadın ve erkeklerin toplum içindeki konumlarına ilişkin Avrupa odaklı fikirlerle dolu olduğundan kadınlar durağan, değişikliklere kapalı bireyler olarak gösteriliyordu. Bu bakış açısına göre kadın ve erkeklerin rolleri biyolojik olarak belirlendiği için kadınların toplumdaki değişimlerin faileri olması asla mümkün değildi (Wylie, 1991). Conkey ve Spector'ın makalesi, kadınların arkeolojik kayıtlarda görünür hale gelmesini sağlayabilecek toplumsal cinsiyet çalışmalarının yapılması için çağrıda bulundu. Bu çalışmaların yapılabilmesi içinse bilimin Avrupalı beyaz erkeklerin egemenliğinde olduğunun kabul edilmesi gerekiyordu.

Feminist arkeolojinin doğduğu Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerinde 1970'li yıllarla birlikte akademik kadroların arttığı, kadın arkeologların önceki dönemlere kıyasla daha sık iş bulabilmeye başladığı görülmektedir. 1980'lere kadar Avrupa ve Amerika'da arkeoloji disiplini kadınların da bulunduğu, hatta bazılarının arkeoloji disiplini için büyük öneme sahip, ses getiren çalışmalar yaptığı yadsınamaz. Ancak bu gelişmelere rağmen, akademik disiplin olarak arkeolojide halen cinsiyete dayalı bir fırsat eşitsizliği mevcuttur (Engelstad, 2007: 219; Sørensen, 2013: 299). Bu dönemde kadınların ve erkeklerin disiplin içindeki dağılımını ortaya koyan çalışmalar, kadın ve erkek arkeologların sayıca bir eşitlik kazanmaya başlamasına rağmen, kadın arkeologların araştırmaları için burs ve kalıcı pozisyon bulabilmelerinin daha zor olduğunu göstermektedir (Kramer ve Stark, 1994).

Bu süreçte düzenlenen toplantılarda, arkeolojide toplumsal cinsiyet üzerine çalışan araştırmacılar arasında feminist teorinin bu alandaki yeri konusunda ilk çelişkiler belirginleşmeye başlamıştı. Çoğu araştırmacı feminist teori ile ilişkilene noktasında halen çekingendi (Engelstad, 2007). Ancak, Conkey ve Spector (1984), sundukları eleştirilerin açığa çıkarılması ve aşılması için feminist teoriden beslenen bir eleştirel arkeolojik teorinin üretilmesi gerektiğine dikkat çektiler. Bu tarihten itibaren, özellikle yapısalcı yaklaşımın ürettiği karşıtlıklar ve kadınlık rollerinin evrenselliğine dair arayışlar bağlamında çoğu çalışmanın arkeolojik veri içerisinde kadını aramaktan öteye geçemeyişi ve toplumsal ilişkileri evrensel modeller ile, karşıtlıklar ve hiyerarşiler üzerinden açıklama eğilimi eleştirilmeye başlandı (Conkey ve Gero, 1997: 415; Geller, 2009).

Kimsenin hakkında konuşmak istemediği aşikâr sorunun üzerine gidilmesiyle arkeolojide toplumsal cinsiyet üzerine çalışmalar hızla arttı. Çeşitli makaleler ve kitaplar basıldı, konferanslar düzenlendi. Bunların arasında arkeoloji literatüründe muhtemelen en fazla iz bırakmış olan kitap, Joan Gero ve Margaret Conkey'nin yayına hazırladığı, 1991'de basılan *Engendering Archaeology: Women and Prehistory* kitabıdır (Gero ve Conkey, 1991). Gerek bu kitapta gerek bu dönemde yayımlanan başka çalışmalarda mikro-ölçekli arkeolojik analizlerle bağlam odaklı çalışmaların önemine vurgu yapıldı (Hastorf, 1991; Tringham, 1991). Conkey ve Spector'ın makalesi yayımlandığında evrensel açıklamaları eleştiren post-süreçsel yaklaşımlar teorik arkeolojinin bir parçası haline gelmişti. Toplumsal cinsiyet arkeolojisi de post-süreçsel arkeoloji içinde kendine yer buldu. 1980'lerden günümüze kadar yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, toplumsal cinsiyet arkeolojisinin ortaya çıkışından itibaren sosyal bilimlerle sıkı sıkıya bağlı olan feminist teoride yaşanan dönüşümlere paralel bir seyir çizdiği görülür (Figür 1).

Eleştiriler ve kesişimler: üçüncü dalga feminizm ve toplumsal cinsiyet arkeolojisi

İkinci dalga feminist akımın arkeolojik yorumlarda etkisi yeni yeni görülmeye başlamışken Judith Butler, ufuk açıcı kitapları *Cinsiyet Belası* (Gender Trouble, 1990) ve *Bela Bedenler* (Bodies That Matter, 1993)'i yayımladı. 1990'ların ortasından itibaren üçüncü dalga feminizm arkeolojide konuşulmaya başlandı (Gilchrist, 2009). Bu etki, ikinci dalga feminizmden beslenen erken dönem çalışmalarının da eleştirilmesini

sağlamıştı; eleştiriler, toplumsal cinsiyet kimliklerini kadın-erkek karşıtlığı üzerinden ele alan yaklaşımın günümüz Batılı bakış açısı ile ilişkili olduğu yönündeydi. Conkey ve Gero, 1997 yılında toplumsal cinsiyet arkeolojisinin geldiği noktayı değerlendiren bir çalışma yayımlayarak feminist teori ile mesafeli toplumsal cinsiyet çalışmalarının, yalnızca kadınlık veya erkeklik rollerini ve aktivitelerini arayan, toplumsal cinsiyet kavramının teorik arka planını basite indirgemiş çalışmalar olduğunu vurguladı (Conkey ve Gero, 1997). Conkey (2003: 876) bu durumu şu şekilde ifade eder: “toplumsal cinsiyet, pozitivist ve çizgisel yaklaşıma eklenen yeni bir değişken olarak algılanmaktan öteye geçememiştir.”

Üçüncü dalga feminizm, cinsiyet/toplumsal cinsiyet kavramları hakkındaki özcü fikirlere karşı çıkar. Bu akım, toplumsal cinsiyeti tek başına ele almak yerine bireyin sosyal kimliğinin her parçasıyla birlikte değerlendirir, yani toplumsal cinsiyetin sosyal statü, etnik köken, din, yaş gibi kesişimsel kimliklerle beraber ele alınması üçüncü dalga feminizm için önemlidir. Bu bakış açısının gelişmesindeki ana sebep, toplumsal cinsiyetle oluşan farklılıkların yalnızca kadın ve erkek arasında değil, aynı zamanda farklı sosyal sınıflardaki, etnik kökenlere sahip, ya da farklı yaş gruplarındaki kadınlar ve erkekler arasında da yaratılmasındandır (Bolger, 2013: 3-4). Örneğin Türkiye’de yaşayan, aynı etnik grup ve sosyal tabakadan gelen aynı yaştaki bir kadınla erkeğin deneyimleri birbirinden farklı olduğu gibi farklı etnik gruptan aynı yaşta ve sosyal tabakadaki iki erkeğin deneyimleri de birbirinden farklıdır. Buna karşılık, geleneksel ataerkil bir ailede gelin, kayınvalide ve kayınpederin konumu, toplumsal cinsiyetle birlikte yaşın da toplumsal kimliğin inşasında ne kadar önemli olduğu gösterir. Bu üç kişinin edindiği tecrübeler ve başkalarının onlara nasıl davrandığı, toplumsal normlara göre belirlenmektedir. Üçüncü dalga feminist akımın üzerinde durduğu ikinci konu ise cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının kadın/erkek olarak ikili cinsiyet sisteminden uzaklaşarak muğlak ve çoklu toplumsal cinsiyet kategorilerinin varlığını kabul etmektir (Butler, 1990; West ve Zimmerman, 1987). Üçüncü dalganın ortaya çıkışına kadar, arkeolojik analizlerde ne kadınların cinsellik, etnik köken, yaş ya da statü açısından farkları ne de geçmişte çoklu ve muğlak toplumsal cinsiyetlerin varlığı üzerine araştırmalar yapılmıştır.

Michel Foucault’nun Cinselliğin Tarihi adlı eseri, toplumsal cinsiyet çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Foucault, bu eserinde baskıcı varsayımı, yani cinselliğin Batı dünyasında 17. yüzyıldan beri bastırıldığı

fikrini ele alarak durumun aslında böyle olmadığını gösterir (Foucault, 1978). Bunun nedeni 17. yüzyıldan itibaren cinsellik söylemi güç ilişkilerinin çeşitli formlarında kendine sürekli yer bulduğu için aslında cinselliğin sürekli tartışılan bir konu olmasıdır. Thomas W. Laqueur'ün tek cinsiyet/iki cinsiyet modeli, bu alanda önemli çalışmalardan biridir. Laqueur'e göre iki cinsiyet modelindeki kadın/erkek ayrımı 18. yüzyıla kadar ortaya çıkmamıştır (Laqueur, 1990). Yazar, iki cinsiyet modelinin ortaya çıkmasından önce Antik Yunan'dan bu yana, özellikle siyasal alandaki temsiliyet ve güç ilişkileri ekseninde tek bir cinsiyetin bulunduğunu, bunun erkek olduğunu, kadının ise erkeğin daha önemsiz ve ikincil hali olarak kabul edildiğini belirtir. Bu inanışa göre kadın cinsel organları erkek cinsel organlarından farklı olmayıp, aslında onların tersyüz edilmiş halidir. Her ne kadar tek cinsiyet modelinde kadınlar eksik ve aşağı görülüyorsa da bilimsel gelişmelerle birlikte ortaya çıkan iki cinsiyet modeliyle bu fikir daha da abartılmış, erkeklerin doğal olarak üstün ve baskın olduğu düşüncesiyle, kadınlar ve LGBTİ+ bireyler ayrımcılığa uğramıştır.

Judith Butler'ın cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve bedensel deneyimlerle ilgili çalışmaları, cinsiyet/toplumsal cinsiyet ayrımını reddetmesi açısından toplumsal cinsiyet çalışmalarını etkilemiştir. Fakat Butler'ın çalışmaları arasından toplumsal cinsiyet arkeolojisinde, özellikle de cinsellik ve bedenlenme (embodiment) çalışmalarında en çok etki bırakan kuşkusuz performatiflik teorisidir. Materyal kùltür, mekân ve davranışlar toplumsal cinsiyet ve cinsiyet kategorilerinin üretilip yeniden yaratılmasında kullanılan araçlardır. Butler'a göre toplumsal cinsiyet tekrar eden davranışlarla yaratılıp her an yeniden üretildiği için toplum içinde yaşayan bireyler tarafından yapay bir kavram olarak görülmez, aksine doğanın bir parçası sayılır (Butler 1990: 199). Başka bir deyişle, hayatımızın her anında etkileşime girdiğimiz materyal kùltür, yaşadığımız mekânlar, tavır ve davranışlarımız ile toplumsal cinsiyet rollerini yaratır, sonra da bu rollere uygun bir şekilde yaşamımızı sürdürürüz.

Judith Butler'ın feminizm tartışmalarına getirdiği en önemli yenilik, cinsiyetin de biyolojik değil, toplumsal cinsiyet gibi kültürel bir kurgu olduğunu öne sürmesidir (Butler, 1990: 346). Ona göre cinsiyetin kültürel kurgu olmasının sebebi, her bireyden doğduğu andan itibaren toplumsal cinsiyetinin biyolojik cinsiyetiyle uyumlu olup olmadığına bakılmaksızın bedeni göz önünde bulundurularak maskülen ya da feminen bir şekilde davranmasının beklenmesidir. Bu heteroseksüel ikili cinsiyet modeli doğal

ve değişmez görüldüğü için bireylerin kendi seçimlerini yapması ya da var olan sisteme karşıt fikirleri olması hoş karşılanmaz. Ancak, Butler’a göre toplumsal cinsiyet, değişebilen ve bağlamına göre değişiklik gösteren bir şey olarak görülmelidir. Bu yüzden de toplumsal cinsiyet kimliği her zaman eylemlere dökülerek yeniden yaratılır (Butler, 1990: 33). Toplumsal cinsiyet, bireyin kim olduğu değil ne yaptığı ve nasıl yaptığı ile ilişkili edimsel eylemlerdir. Her birey kendi cinsel kimliğini tavır ve davranışlarıyla yaratırken bu edimsel eylemlerin toplamı da cinsel kimlik kavramlarını meydana getirir.

Toplumsal cinsiyet arkeolojisi üzerine çalışan ilk araştırmacılar, ikinci dalga feminist akımdan oldukça etkilenmişti. İkinci dalga feminizm, 1960 ve 1970’lerdeki kadın hareketleri ile ortaya çıkıp kadınların aile, din, eğitim ve devlet gibi ataerkil kurumlar aracılığıyla önemsiz kılınmasına tepki gösteriyordu (Chamberlain, 2017: 34; Diner ve Toktaş 2010). Kadınların arkeolojik bağlamlarda görünürlüğü sorununun kabul edilmesiyle toplumsal cinsiyet arkeolojisi çalışan araştırmacılar eski toplumlar da kadınların katkılarını, güç ilişkilerini, cinsiyete dayalı iş bölümünü, ataerkilliğin ve sosyal karmaşıklığın ilk şehir devletlerinde kadınlara olan etkilerini, toplumsal cinsiyet, kimlik ve failliğin birbiriyle ilişkisi gibi konuları incelemeye odaklandılar (Hastorf, 1991; Conkey, 1991; Wright, 1991; Watson ve Kennedy, 1991; Tringham, 1991; Galloway, 1997; McCafferty ve McCafferty, 1991; Sassaman, 1992; Cohen ve Bennett, 1993). Kadınları Tringham’ın deyişiyle “yüzü olmayan şeyler”den (Tringham, 1991: 94) geçmişte yaşamış bireylere dönüştürmenin yanı sıra, birinci nesil feminist arkeologlar, arkeoloji disiplinindeki kadınların iş bulma ve temsil edilme konularında da daha görünür hale gelmeleri için mücadele etti (Wylie, 1991).

Üçüncü dalga feminizmin katkısıyla, arkeolojide tek yönlü yaklaşımların ötesine geçilmiş, eril-merkezliliğin yanı sıra heteronormatif,¹ kimlikler arasında hiyerarşiler kuran bakış açısı da aşılmaya başlamıştır. Son yıllardaki araştırmalar, cinselliği de toplumsal cinsiyet gibi kültür, toplum ve bağlam tarafından belirlenen, şekillendirilen ve dönüşen bir olgu olarak ele almakta, toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyet ve cinsellik arasındaki

1 Merriam-Webster sözlüğüne göre heteronormatiflik, heteroseksüelliği tek, normal ve doğal cinsellik biçimi olarak kabul eden toplumsal normlar olarak tanımlanabilir (Merriam-Webster, t.y.).

karşılıklı etkileşime dikkat çekmektedir (Schmidt ve Voss, 2000; Voss, 2000). Örneğin, cinsellik, doğum yapma, çocuk büyütme gibi eylemler toplumsal cinsiyet kimliğini de kurgulayan pratiklerdir. Dolayısıyla, fiziksel ve genetik unsurlar tarafından belirlenen biyolojik cinsiyet de kimliğin oluşturunucularındandır. Toplumsal cinsiyet ve biyolojik cinsiyet ilişkili ancak farklı düzlemlerde kurgulanan, kimi örneklerde birbirini belirleyen ve yeniden üreten iki olgu olarak karşımıza çıkar. Toplumsal cinsiyet kimliğine etki eden bir başka olgu da yaştır. Birçok toplumda bireylerin hakları, görevleri, rolleri, yaşamlarının farklı dönemlerinde farklı nitelikler kazanır. Öğrenme, aktarım ve toplumsal roller, çocukluk, ergenlik, hamilelik, yaşlılık veya engellilik gibi farklı biyolojik/fiziksel koşullara göre çeşitlilik gösterir (Sofaer, 2012: 136). Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet, biyoloji ve yaş arasında karşılıklı, birbirini var eden bir ilişki mevcuttur.

Nitekim, üçüncü dalga feminizmin arkeolojik teoriye etkisiyle, toplumsal cinsiyetin çeşitlilik sahibi ve dinamik yapısı da tartışılmaya başlamıştır. Bu etki altında, toplumsal cinsiyetin, bireylerin kimliklerini inşa eden tek değişken olmadığı, toplumsal cinsiyet kimliğini kurgulayan ve onunla birlikte var olan farklı aidiyetlerin de ele alınması gerektiği anlaşılmış (Gilchrist, 1999); toplumsal cinsiyet ve biyolojik cinsiyet arasındaki ilişki, cinsiyet kimliği ile kesişen farklı kimlikler, yaş, yetenek, sınıf, inanç gibi parametreler ve kadın/erkek kategorilerinin ötesinde diğer cinsiyet kimlikleri de araştırma sorunsallarına katılmaya başlamıştır (örn. Alberti, 2006; Appleby, 2018; Baxter, 2008; Bolger, 2009; Croucher, 2005; Kamp, 2001; Knapp, 1998; Lillehammer, 2015; Sofaer, 2011; Sørensen, 2013; Voss, 2000, 2008, 2009).

Materyal kùltür ve toplumsal cinsiyet arkeolojisi: materyal kùltürün sosyal ilişkilerle nasıl bir ilişkisi vardır?

Pierre Bourdieu'ya (1977) göre faillik/eyleycilik (agency), yani bireylerin eylemleri, yaş ve cinsiyete dayalı hiyerarşik sistemleri destekler. Bireyler ise genellikle eylemlerinin yapının tamamı içinde ne anlama geldiğinin ya da nasıl bir etkisi olduğunun tam olarak farkında değildir. Çünkü kendi habitusları, yani düzenin nasıl işlemesi gerektiğine dair bilinçaltılarında sahip oldukları mantıksal düzen onlara yapılması gereken sağduyulu davranışların bu olduğunu söyler (Gilchrist, 1993: 14). Anthony Giddens'in yapılandırma (structuration) teorisi, sosyal sistemlerin hem insan eylemlerinin bir sonucu olduğunu, hem de aynı sosyal sistemlerin insan eylemlerini organize edip

pekiştirdiğini öne sürer (Giddens, 1984: 374). Başka bir deyişle, sosyal sistemler ve insan eylemleri birbirlerini pekiştirip yeniden yaratırlar.

Simone de Beauvoir, ünlü “[k]adın doğulmaz; kadın olunur.” (Beauvoir, 2019: 13) sözüyle materyal kültür ve habitusun toplumsal cinsiyet rollerinin yaratılmasındaki öneminin altını çizer. Beauvoir’a göre cinsiyet rolleri, toplum içinde kadın ve erkeklerin yapması gereken davranışlar ve uymaları gereken sözsüz kurallarla yaratılır. Bu kurallar ve cinsiyet rolleri, erken yaştan itibaren çocuklara toplum tarafından mimari, giysiler, beslenme ve yiyecekler, sosyal aktiviteler gibi materyal kültür aracılığıyla aşılır. Bu şekilde çocuklar doğru davranış şekillerinin nasıl olduğunu öğrenirler. Kendilerinden beklenen davranışları sergilemeyen çocuklar ayıplanıp cezalandırılırken, normlara uygun davrananlar takdir edilerek gelecekte toplumsal normlara uygun davranmaları sağlanır. Benzer bir şekilde, geçmişteki çocuklar da muhtemelen kendi kültürleri tarafından uymaları beklenen toplumsal cinsiyet rollerini materyal kültür aracılığıyla öğreniyordu (Gilchrist, 1993: 16).

Bourdieu’nün (1977) iki önemli kavramı, materyal kültür, sosyal ilişkiler ve kimlikler arasındaki ilişkide de karşımıza çıkar. Günlük rutinlerin ürettiği toplumsal normların o rutinler içerisinde rızayla öğrenilmesi ve benimsenmesini ifade eden habitusun bir parçası olarak toplumsal cinsiyet, materyal kültürün önemli bir rol oynadığı, sosyalleşme ve kültür edinimi aracılığıyla yeniden yaratılan bir kavramdır. Materyal kültür, kimlikleri yaratırken sosyal gruplar arasındaki mesafenin korunmasını da sağlar. Her birey, materyal kültür normlarını öğrenip bunlara göre davranmayı seçerek kendi rızasıyla cinsiyet normlarını yerine getirir ve bunlar tarafından şekillendirilmeye izin verir (Gilchrist, 1993: 17). Bourdieu’nün kullandığı bir diğer kavram olan, bedenlerin, mimiklerin, yürümek, konuşmak, durmak gibi fiziksel hareketlerin toplumsal olarak biçimlendirilmesi şeklinde tanımlayabileceğimiz hexis ise, toplumsal cinsiyet, yaş, sınıf gibi farklı düzlemlerde kurgulanan sosyal kimliklerin bedendeki yansımalarını içerir (Sánchez Romero, 2009). Bunu, nesneler, bedenler ve kimlikler arasındaki karşılıklı ilişki üzerinden sosyal normların yeniden üretiminde görebiliriz. Konu ile ilgili ayrıntılı örneklerle geçmeden önce çalışma boyunca ele aldığımız örneklerin hiçbirinin evrensel modelleri yansıtmadığını, yalnızca içinde bulundukları kültürler dahilinde bahsi geçen anlamlara geldiklerini ve pek çok başka toplumda bambaşka anlamlara gelebileceklerini bir kez daha belirtmek isteriz.

Nesneler, bedenler ve kimlikler

Mekânlar ve objeler de insanlar gibi aktif ve dönüşen biyografilere sahiplerdir (Appadurai, 1986; Kopytoff, 1986) ve birçok örnekte bireyler ve kimlikler ile birlikte var olur, dönüşür, onları simgeleyerek varlık gösterirler. Arkeolojide materyal kùltür çalışmaları son on yıllarda benzer bir yaklaşım ile materyal kùltürü, objeleri, mekânları pasif nesneler, bunları meydana getiren bireyleri ise aktif özneler olarak gören ikili anlayışın aşılması gerektiğini vurgulamaya ve materyal kùltürü biyografik bir yaklaşımla ele almaya başlamıştır (örn. Gosden ve Marshall, 1999; Hoskins, 2006; Knappett ve Malafouris, 2008; Meskell, 2004). Toplumsal cinsiyetin materyal kùltürle ilişkisi de bu çerçevede okunabilir. Materyal kùltür, örneğin takılar, giysiler, dövme ve vücut modifikasyonu uygulamaları, bireylerin—örneğin genç kadınların, yaşlı erkeklerin, oyun çağındaki çocukların—kimliklerini ifade ederek, biyolojik cinsiyet ve yaş ile bunların kùltürel karşılıkları arasında bir köprü işlevi görür; bu yolla beden ile toplum arasında materyal bir ilişki kurgulanmış olur (Gilchrist, 2000; Sánchez Romero, 2009; Sofaer, 2012; Wesp, 2017: 113).

Ian Hodder'ın (1982) Baringo kabileleri üzerine etnoarkeolojik çalışması yaş, cinsiyet ve materyal kùltür arasındaki karşılıklı ilişkiyi ve materyal kùltürün birey ve toplum arasındaki sosyal ilişkilerin kurgulanmasıyla sürdürülmesindeki yerini ele alır. Örneğin, mızraklar genç erkekleri sembolize eder; genç erkekler, yaşlı erkeklerden farklı giysiler giyer; kadınlar ise ait oldukları yaşa, kabileye, kaçınıcı eş olduklarına ve gerçekleştirecekleri faaliyete veya gidecekleri mekâna göre adedi ve boyutu değişen kolyeler takarlar. Bu örneklerden yola çıkarak Baringo topluluklarında materyal kùltürün, farklı toplumsal cinsiyet ve sosyal yaş kategorileriyle bireylerin farklı toplumsal rol ve haklarını simgelemek için kullanıldığını söylemek mümkündür (Hodder, 1982: 77-80). Kenya'da yaşayan Turkana topluluğunda sosyal iletişim ve ilişkilerin kurgulanmasında materyal kùltürün yerini araştıran Sarah Williams'ın (1987) çalışması da çocuk, kadın ve erkeklerin takı kullanımındaki farklı uygulamalara ve bu uygulamaların sosyal rollerle ilişkisine dikkat çeker. Çocukların takıları soy ilişkilerini simgelerken, yetişkin bireyler için takılar toplum içerisinde kabul görmeyen araçlarıdır. Boncuklar aynı zamanda bireyler arasındaki ilişkilerin de sembolize edildiği araçlardır. Örneğin bir Turkana erkeği, çocuklarına ait boncuklardan oluşan bir takıyı taktığında veya yanında taşıdığına,

onlardan uzakta olduğunda bile çocuklarını yanında hissettiğini ifade etmektedir (Williams, 1987: 32-34).

Birçok örnekte, toplumsal cinsiyet rolleri çocuklara belirli bir “sosyal yaş” sonrasında atfedilir. Amazon ormanlarında yaşayan Kayapo çocuklarına, biyolojik cinsiyetleri gözetilmeksizin, yürüyebildikleri yaşa dek benzer takılar takılırken, yürümeye başladıktan sonra kız ve erkek çocukları kadın ve erkeklerle özdeşleştirilen farklı takılar takmaya başlar. Bu sosyal yaşın ardından çocukların rolleri ve aktiviteleri de toplumsal cinsiyetlerine göre ayrışır (Fisher, 2001: 120). Çocukların rolleri ve aktivitelerinin ayrışmaya başladığı bu süreç, toplum içerisinde sosyalleştikleri ve toplumsal rolleri öğrenmeye başladıkları önemli bir eşiiktir. Bu süreçte çocuklar yetişkinlerin dünyasında farklı kimlik ve rollerle ilişkili materyal kültürün yapımı ve kullanımına dair de bilgi ve tecrübe kazanmaya başlarlar. Bu bağlamda öğrenme, genelde oyun ve yetişkin dünyasının gözlemlenmesi ve taklit edilmesi yoluyla gerçekleşirken (Wendrich, 2012: 4), bu şekilde çocuklar sosyal yapı içerisindeki yerlerini görüp toplumsal cinsiyet kimliklerini öğrenerek pekiştirirler (Sánchez Romero, 2009).

Materyal kültürün renk, doku, form gibi farklı özelliklerinin çeşitli inanışlarla ilişkisi de farklı sosyal rollerin materyal kültüre atfettiği anlamı takip edebilmemizi sağlamaktadır. Bugün İsrail’de yaşayan Bedevi topluluklarında farklı boncuk renklerine atfedilen anlamlar, yenidoğan çocuklar, doğum yapmak isteyen kadınlar gibi farklı sosyal kategorilerin materyal kültür ile karşılıklı ilişkisine dair örnekler sunar (Popper-Giveon, Abu-Rabia ve Ventura, 2014). Nyree Finlay, toplumsal cinsiyet ve taş alet yapımı arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasında toplumsal cinsiyetin sosyal yapı içerisinde inşa edildiğine dikkat çekerek, materyal kültürün de ait olduğu kültüre bağlı olarak farklı anlamlar taşıyabileceğini, toplumsal cinsiyet ile ilişkisinin ise ancak parçası olduğu sosyal yapı içerisinde tanımlanabileceğini vurgular (Finlay, 2013: 144). Bu bağlamda nesneler, bireyler ve diğer nesneler ile kültürel olarak kurgulanan ilişkileri sonucunda sosyal bir anlam kazanırlar ve toplumsal cinsiyet bu ilişkinin bir parçası olarak karşımıza çıkar. Yukarıda örneklendirmeye çalıştığımız gibi, benzer materyal kültür öğeleri farklı sosyal bağlamlarda farklı anlamlar, inanışlar ve kimliklerle ilişkilidir.

Materyal kültür, teknoloji ve kimlik

Materyal kültürün sosyal ve kültürel olarak belirlenmesinin yanı sıra gerek üretim sürecinin organizasyonu gerek materyal kültürün kendisi, üreten, kullanan ve gözlemleyen bireyleri şekillendirir. Bu şekilde bireyler kadın, erkek, yetenekli, zanaatkar,  ırac, tüketicisi, yabancı ve yakın olarak farklı sosyal anlamlar kazanırlar (Dobres, 2000: 127). Arkeolojide hammaddenin temini, işlemiden geçirilmesi, kültür ürününe dönüştürülerek kullanılması ve atık hale gelmesi süreçlerini kapsayan işlemler dizisini ifade eden üretim zinciri (*chaîne op ratoire*) kavramı (kavramın tarihçesi ve tanımına dair Türkçe bir  zet için bkz. Schlanger, 2013), materyal kültürün üretim sürecini yeniden kurgulayabilmemizi sağlamaktadır. Bu yaklaşımla, üreticinin bu sürecin farklı aşamalarında uyguladığı metotlar ve teknikler tanımlanabilmektedir. Teknoloji ise farklı metotlar ve tekniklere dair bilgi ve yeteneğin yanı sıra sosyal ilişkilerin bu faktörlerle birlikte meydana getirdiği bir fenomen olarak tanımlanabilir (Dobres ve Hoffman, 1994). Bu yaklaşım makro gözlemler, mikroskopik analizler ve bağlamsal analizlerle desteklendiğinde, benzer materyallerden üretilmiş veya benzer formlardaki nesnelerin üretimini için uygulanan farklı teknikler ve kullanım biçimleri anlaşılabilmektedir, bunların sosyal anlamlarına dair yorumlar yapılabilmektedir ( rn. Dobres, 2000: 200-205; Soressi ve Geneste, 2011; van Gijn, 2012, 2014a, 2014b, 2017). Farklı tekniklerin varlığı kültürel normlara dair ipuçları sağlayabileceği gibi, üreticilerin bireysel seçimleri,  ıracılık, uzmanlık derecesi ve yeteneğiyle de ilişkili olabilir (Roux, Brill ve Dietrich, 1995). Uzmanlaşmış üreticilerin üretim sürecinin tüm aşamalarını tek başına üstlendiği örnekler bulunmakla birlikte (Roux ve Matarasso, 1999), bir üretim için farklı görevlerin farklı bireylerce gerçekleştirildiği örnekler de mevcuttur. Her iki koşulda da hammaddenin temininden üretime, nesnenin kullanımı, takası, kimi örneklerde tamiri ve yeniden kullanımı ve en sonunda terkine dek, aynı materyal kültür ögesi birden fazla bireyle etkileşime girerek var olur. Bu etkileşim, bireyler arasında, kimliklerinin materyal kültür üzerinden tanımlandığı, paylaşıldığı ve aktarıldığı ilişkiler kurar (Fowler, 2004: 65).

Linda Hurcombe (2000: 95), taş balta yapımına dair etnografik örnekler üzerinden bu süreci açıklarken, üretim süreci içerisindeki “tamamlayıcı görevlerin” önemine dikkat çeker. Örneğin, bir taş baltanın üretilmesi, hammadde kaynağının seçimi, kaynağa gidiş, ilk yongalama, üretilen  nformla birlikte kaynaktan yerleşmeye geri seyahat, yongalama, sürtme

ve parlatma gibi birden fazla aşama, hareket ve teknik içerir. Her bir aşama ve teknik, farklı derecelerde bilgi, yetenek ve tecrübe gerektirmektedir. Kaynak seçimi için çevreye dair bilgi gerekliken, kaynağa gidiş birden fazla bireyle gerçekleştirilmektedir. Bu örnekte yongalama tecrübeli ve yetenekli bireylerce uygulanırken, sürtme/aşındırma ve parlatma aşamaları topluluğun herhangi bir bireyi tarafından gerçekleştirilebilir. Bu tür örnekler, nesnenin tasarımı, üretimi ve kullanımı gibi farklı süreçlerde üstlendiği görevler ve roller ile materyal kültürle etkileşime giren ve bu şekilde toplumsal kimliği belirlenen ve sürdürülen farklı sosyal grupları düşünmemizi sağlar.

Benzer bir yaklaşımla, Anadolu, Mezopotamya, Kıbrıs ve Güney Levant'ta MÖ 8. bin yıl yarısına tarihlenen, spesifik bir teknolojinin ürünü olan kalsedon grubu sert taşlardan üretilmiş benzer formdaki boncukların makro ve mikroskopik analizleri, boncuk üreticileri tarafından geniş bir coğrafyada uygulanan benzer tekniklerin varlığını ortaya koymuştur (Alarashi, 2014, 2016; Coşkun, 2008: 32; Erim-Özdoğan, 2011: 268, fig. 72; Groman-Yaroslavski ve Bar-Yosef Mayer, 2015; Moore ve Molleson, 2000: 287; Richardson, 2016: 39). Literatüre “kelebek tipli” olarak geçen (tanım için bkz. Alarashi, 2016) bu boncukların yapımında uygulanan teknikler, yongalama, sürtme, ısıtma, delme ve parlatma aşamalarını içerir (**Figür 2**). Kalsedon grubu taşlar içerisinde özellikle karnelyen, bu dönemde olasılıkla “egzotik” bir nitelik taşır (bilinen kaynaklar Negev, Sina ve Suudi Arabistan'ın batısında yer almaktadır, ancak Yukarı Fırat Havzasında da bulunabilecekleri önerilmiştir, bkz. Inizan, 1999). Bu hammaddeden ürettikleri boncuklar geniş bir coğrafyada dolaşımda olan üreticiler, organizasyonu ve uygulaması yoğun bir şekilde zaman, tecrübe ve yetenek gerektiren farklı tekniklere hâkim, olasılıkla uzmanlaşmış bireyler olmalıdır. Orta Anadolu'da bu boncukların en erken örneklerinin görüldüğü Aşıklı Höyük yerleşmesinde (Özbaşaran, Duru ve Stiner, 2018) kimi ölümler, farklı üretim zincirlerinin ürünü olan boncuklar ile birlikte gömülmüştür (**Figür 3**). Dağılım analizleri ilk aşamada bu uygulamada cinsiyete dayalı bir farklılaşma olmadığını göstermekteyse de (Yelözer, 2018), bireylerin ölüm yaşına göre dağılımlar farklı bir örüntü sunar: 1) 3 yaş sonrasında ölmüş çocuklar ve 15-30 yaş aralığındaki genç erişkinlerin hiçbirisi boncuk/takı ile birlikte gömülmemiştir ve 2) her iki cinsiyetten, 30 yaş sonrasında ölmüş bireyler ile 3 yaş öncesinde ölmüş çocukların kimileri tek, çift veya dizi halinde boncuklarla birlikte gömülmüşlerdir (Yelözer ve Özbaşaran, baskıda). Yerleşmede, yukarıda bahsi geçen “kelebek tipli”

boncukların üretimi ile ilgili herhangi bir veri bulunmaz. Hala Alarashi (2016), aynı dönemde Aşıklı dışında birçok yerleşmede de görülen bu boncukların  retiminde Orta Fırat Havzası topluluklarının önemli bir rol oynadığını önermektedir. Aşıklı'ya olasılıkla bitmiş halde getirilmiş, ithal materyal kültür öğelerine örnek oluşturan bu boncuklar yerleşmede hem erişkin hem de  ocuk mezarlarında bulunmuştur. Bu örnekte, bağlamsal dağılım analizleri materyal kültür ile kimlik arasındaki ilişkide belirleyici bir faktör olarak yaşı vurgularken, teknolojik analizler farklı topluluklar ve coğrafyalar ile etkileşimin, kimi bireylerin kimliklerinin oluşumundaki yerine dikkat çeker (Yelözer ve Alarashi, baskıda).

Annelou van Gijn (2017) tarafından bugün Hollanda'da yer alan Ypenburg Neolitik Dönem yerleşmesinde mezarlarda bulunmuş boncuklar üzerinde gerçekleştirilen mikroskopik iz analizleri sonucunda, kadınlarla birlikte bulunmuş boncukların yoğun bir şekilde kullanım gördüğü, ancak çocuklarla birlikte bulunmuş boncukların yoğun kullanım görmeden mezarlara koyulduğu saptanmıştır. Tek istisna, bir  ocuk iskeleti ile birlikte bulunmuş, yoğun kullanım görmüş, kehribardan üretilmiş bir boncuktur. Erişkin kadınlar ve çocuklar arasındaki bu farklılık, çocuklar için boncukların, doğumlarının ardından üretilip kısa bir süre kullanıldığı veya ölümleriyle birlikte, mezarlarına konmak üzere  retildeği, erişkin kadınların ise yaşamları boyunca kullandıkları bu eşyalarla birlikte gömüldükleri şeklinde yorumlanabilir. Bir  ocukla birlikte bulunmuş, yoğun kullanım görmüş kehribar boncuk ise olasılıkla bir başka bireyin çocuğa veya mezara bıraktığı bir ‐armağan‐ niteliği taşır. van Gijn (2017: 105), bu  ocuk ve ‐armağanın‐ olası erişkin sahibi arasında, kehribar boncuk üzerinden materyalize olmuş ilişkiyi ve genel olarak çocukların boncuklarla birlikte gömülmüş olmasını, çocukların topluluğun  yeleri olarak görüldükleri şeklinde yorumlar.

Nesnelerin hangi teknikler ile  retilceği ve hangi biçimlerde kullanılacağı, toplumsal normlar tarafından belirlenen ve aynı zamanda bu toplumsal normları da yeniden üreten ve şekillendiren sosyal pratiklerdir. Bu yönüyle materyal kültür, insanların kimliklerinin ve birbirleriyle ilişkilerinin okunabileceği bir alan yaratır. Yukarıdaki  rnekler, arkeolojide materyal kültür, kimlikler ve sosyal ilişkiler arasındaki bağın çözümlenebilmesi adına teknolojik ve bağlamsal analizlerin önemini ortaya koymaktadır.

Mekân, zaman, toplumsal cinsiyet ve kimlik

Materyal kültürün önemli bir diğer parçasını inşa edilen çevre ve mimarinin de dâhil olduğu alan/mekân (space) oluşturur. İnsanlarla inşa edilmiş çevreleri arasındaki bu ilişki dinamik ve karmaşık bir yapıdadır. Giddens'ın yapılandırma (structuration) teorisi, bu ilişkiyi anlamamız için bize yardımcı olabilir (Giddens, 1984). Yapılandırma teorisi, sosyolojide çatışan iki ana akım olan yapı (structure) ve failliği (agency) tek çatı altında birleştirir. Yapının öneminin altını çizen teorik yaklaşımlara göre bireylerin davranışları (örneğin kendilerinden beklenen toplumsal cinsiyet rollerine veya sosyal statüye uygun davranışlar), sosyo-ekonomik tabakalar, dini yapılar, aile kurumu, içinde yaşadıkları topluluk gibi büyük ve küçük ölçekli sosyal yapılar tarafından belirlenir (Durkheim, 2008). Buna karşılık, faillik teorisini savunanlar, bireylerin kararları kendi özgür iradeleriyle verdiklerini ve kendi seçimlerini kendilerinin yaptığını belirtir (Weber, 1947: 101). Yapılandırma teorisi ise yapı ve failliği birleştirerek bireylerin özerkliğinin yapılardan etkilendiğini, yapıların da bireylerin failliği aracılığıyla sürdürüldüğünü öne sürer (Giddens, 1984: 141). Bu teorik yaklaşım, faillerin sosyal yapılarca ortaya konan kurallar çerçevesinde hareket etmeleriyle bu yapıların güçlendiğini belirterek bunların toplumsal olarak inşa edilmiş kavramlar olmaları sebebiyle bireylerin aktif katılımı olmadan varlıklarını sürdüremeyeceğini söyler. Öte yandan, geleneklerle sosyal hayatta ortaya konan kuralların bir araya gelmesiyle oluşan sosyal yapıların insan davranışlarıyla diyalektik bir ilişkisi vardır (Parker Pearson ve Richards, 1994: 2) çünkü bireyler genellikle yetiştikleri çevreden toplumsal normlara uymalarının doğru davranış biçimi olduğunu öğrenerek bu kurallara uyduklarında takdir görerek ödüllendirilir, uymadıklarındaysa ayıplanarak ya da dışlanarak cezalandırılırlar (Durkheim, 2008: 73). Yani sosyal yapılar, sosyal pratiklerin hem aracı hem de sonucu olmuşlardır. İnsanların sürekli ve belki de pek üzerinde düşünmeden yaptıkları davranışlar, bu yapıların sürekli yeniden yaratılmasını sağlamaktadır.

Mekân, yaratılan çevre ve toplumsal cinsiyet ilişkisini de bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Butler'ın performatiflik (performativity) teorisi (Butler, 1990) açısından bakıldığında, bireylerin içinde yaşadıkları mekânlar, onların burada nasıl hareket etmeleri gerektiğini belirleyecek, bireyler de bu kurallar çerçevesinde hareket ederek toplumsal cinsiyet normlarını gerçekleştirecektir. Hangi mekânlarda hangi cinsiyetlerin bulunabileceği, hanenin hangi kısmına kimlerin girebileceği gibi konuların belirlenmesinde,

toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün kararlaştırılmasında mekânın toplum tarafından nasıl anlaşıldığı büyük önem taşır. Özellikle bir toplumda inşa edilen alan ve mekânları inceleyerek toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkileriyle ilgili çıkarımlar yapmak mümkündür, çünkü bireylerin nasıl hareket ettiği ve hangi alanlara erişimleri olduğu, onların sosyal ve ekonomik kaynaklara erişimleriyle de yakından ilgilidir. Bunun yanı sıra, bireyler toplumsal cinsiyet kimliklerini mekânlar aracılığıyla eyleme dökme ve deneyimleme fırsatı bulurlar. Örneğin, Türkiye’de hemen her mahallede denk geldiğimiz kıraathaneler genellikle erkeklerin vakit geçirdiği ve sosyalleştiği mekânlardır. Her ne kadar kadınların buralara girmesinde yasal bir engel olmasa da toplumsal normlar doğrultusunda kadınlar genellikle kıraathanelere girmekten çekinir; çünkü bu, kadınlardan beklenen davranış biçimine terstir. Son yıllarda kıraathanelerde vakit geçirmeyi tercih eden pek çok kadın da kendilerinden beklenen toplumsal cinsiyet normlarına karşı çıkarak bu normları yeniden fark etmemizi sağlar.

Etnografik çalışmalar, !Kung topluluklarında alan kullanımı ve toplumsal cinsiyet ilişkisine dair ilginç sonuçlar vermiştir. Avcı-toplayıcı grupların çoğunda olduğu gibi, !Kunglar da yılın belli dönemlerinde küçük gruplara ayrılır, belli dönemlerde ise grup halinde avcılık ve toplayıcılığın yapıldığı, evlilik törenleriyle çeşitli ritüellerin gerçekleştirildiği büyük kamplarda komünal bir şekilde yaşarlar (Wadley, 2000: 154). Mekânın inşası ve kullanımı, küçük gruplara ayrıldıkları ve bir araya geldikleri dönemlerde yapılan işlere ve toplumsal cinsiyet rollerine göre farklılıklar gösterir. !Kung kadın ve erkekleri ocağın etrafında cinsiyet rollerine göre oturur, karşı cinsten birinin oturduğu yere ise oturmaz. Ayrıca, kulübe ve barınakları kadınlar inşa ederken, içinde yaşayacağı barınağı kendisi inşa etmese bile, kadınlar sembolik olarak barınağın girişine birkaç dal parçası koyup, mekân içerisinde kendilerinden beklenen yere otururlar (Marshall, 1976: 88, aktaran Wadley, 2000: 155). Bu düzenlemeler, sosyal kuralların alan kullanımını nasıl kontrol ettiğine örnektir.

Hane arkeolojisinde, toplumsal cinsiyet ve kimliklerle ilgili çalışmalarda hane, sosyal ve semantik anlamda bir ‘sahne’ olmanın yanı sıra gündelik pratiklerin de gerçekleştirildiği bir alan olarak görülür (Sørensen, 2006: 124). Mimari kurallar, hanenin girişinin ve odaların nasıl düzenlendiğini biçimlendirmenin yanı sıra ev, hane gibi kavramların nasıl anlaşıldığını da belirler. Ayrıca, yapılardaki mimari farklılıklar da bireylerin hane içi ve çevresinde nasıl hareket ettiklerini ve dolayısıyla hayatlarını çeşitli şekillerde

etkiler. Mimari, bir mekânda yapılan aktivitelerin nasıl organize edildiğini ve ne kadar hızlı yapıldığını, bireylerin tek başlarına mı yoksa birlikte mi çalışacaklarını ve çalışmanın türünü belirler. Yani, kısacası, hane içindeki yaşam daima mimarinin fiziksel ve zihinsel sınırlamalarına bağlı kalarak onun etrafında organize edilir.

Mekân ve toplumsal cinsiyet ilişkisini incelemek konusunda özellikle hane arkeolojisi alanında yapılan çalışmalar bahsetmeye değerdir (Nevett, 1994; 1999; Tringham, 1991; Hendon, 1996, 1997, 2004, 2006; Hastorf, 1991; Lawrence, 1999). Mekânlar, toplumsal cinsiyet ve güç ilişkilerinin de incelenebildiği alanlardandır. Toplumsal cinsiyet, güç ilişkilerinin önemli bir parçası olarak mekânlarda yankı bulur ve yeniden yaratılır (Sørensen, 2006: 122). Toplumsal cinsiyete bağlı güç ilişkilerinin mekân kullanımı ile ilişkisini inceleyen çalışmalar, hane içi bağlamlardan (Allison, 1999) İngiltere'deki prehistorik yuvarlak planlı evlere (Parker Pearson ve Richards 1994), Antik Yunan hanelerine (Nevett, 1999; Goldberg, 1999) ve tarihsel arkeolojiye (Wall, 1994) dek geniş bir alan ve dönemi kapsamaktadır. Bu çalışmaları dikkate değer kılan özelliklerden biri de mekânın toplumsal cinsiyet ve başka sosyal kimliklerin yaratılmasında/gerçekleştirilmesinde nasıl bir rolü olduğunu incelemeleridir.

Diane Wall'un (1994), 1790-1840 arasında New York'un orta sınıf hanelerinde yaptığı çalışma, mimari ve mekânın giderek nasıl sınıf ve cinsiyet ayrımının göstergesi haline geldiğini inceler. Bu dönemde kadın ve erkeklerle bağdaştırılan özel ve kamusal alanlar giderek belirginleşmiş ve bireylerin hayatlarında yemek yerken uymaları gereken cinsiyete dayalı kurallardan mimari detaylara kadar sosyal farklılaşma yaratmıştır. Erkeklerle bağdaştırılan ticaret gibi kamusal alanla ilişkili işlerken, kadınlar daha ziyade özel alan olan evle ilgilenmeyi tercih etmiştir (Wall, 1994). Kadınlar, yemek yemek için giderek daha gösterişli ve pahalı tabak takımları seçerek aile ve hane ile ilgili yeni ritüeller oluşturmuştur. Evle iş mekânlarının kesin olarak ayrılması üzerine, yemek saatleri gibi gündelik hayatın bir parçası olan işlerin vakitleri de yeniden planlanmış, ana yemek erkeklerin işten eve döndükleri akşam saatlerine çekilerek akşam yemekleri belli kurallara bağlı olarak düzenlenen masalarda, özel bir sosyal etkinlik haline gelmiştir. Buna karşılık öğleden sonra içilen çay, kadınların kahvehanelerden yasal olarak dışlanmalarıyla da bağlantılı olarak kadınlara özgü feminen bir etkinlik haline getirilmiştir (Wall, 1994: 139; Heath, 2012; Mitchell, 2009:

2). Gerek mekânın gerek sosyal aktivitelerin toplumsal cinsiyete göre şekillenmesi, bu dönemde yaşayan orta sınıf New Yorklu ailelerin davranış kalıplarını etkilerken yeni yapılan evlerin de insanların bu davranış kalıpları göz önünde bulundurulularak inşa edilmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda Wall'un çalışması, bu dönemde kadınların kendi pratikleriyle kamusal ve özel alan ayrımının oluşmasında aktif bir rol oynadıklarını da gösterir (Wall, 1994: 151).

Antik dönemde Olynthos'taki oikoslarda kadınlarla ilişkilendirilen buluntuların mekânsal dağılımını inceleyen Lisa Nevett (1999: 71), elde ettiği sonuçları vazo resimleri gibi başka kaynaklarla birleştirerek oikoslarda kadınların evin sadece belli bölümleriyle sınırlandırılmış oldukları ve evde kadın ve erkeklerin ayrı bölgelerde bulundukları fikrine karşı çıkar. Nevett'e göre kadınlar, yaptıkları işler doğrultusunda evin her yerinde bulunuyor ve sadece kadınlara ayrılmış bir odaya ihtiyaç duymuyorlardı. Buna karşılık hanenin kadın yeleri, belli alanlarda zamanlarının daha büyük bir bölümünü geçiriyor olabilirdi. Ancak burada özellikle altını çizmemiz gereken nokta, belli bir alanın sadece kadınların kullanması için ayrılmış olduğu fikriyle belli bir alanda çalışmayı kadınların alışkanlık edindiği fikrinin kavramsal olarak birbirinden çok farklı olduğudur (Nevett, 1999: 71). Bunun dışında oikoslarda hane içindeki mekânlara erişim yolları incelendiğinde, evin hane içinde kadınlarla erkekler arasında bir ayrım yaratmaktan ziyade gerekli görüldüğünde yabancılardan hane halkıyla iletişim kurmasını engelleme işlevi gördüğünü gösterir (Nevett, 1994, 1999; Goldberg, 1999).

Roberta Gilchrist, Ortaçağ'da İngiltere'de kadın manastırlarını tarihi, arkeolojik ve ikonografik açılardan inceleyerek bu mekânlarda fiziksel şehvetten sakınan kadın keşişlerin bu hislerini İsa'ya duydukları arzu ve bağlılığa dönüştürdüklerini ne sürer (Gilchrist, 1993: 19). Gilchrist, bu dönemde manastır ve kadın keşişler hakkındaki yazılı metinleri göz önünde bulundurarak dindar kadınların dış dünyadan uzaklaşarak inzivaya çekilmelerinin, aynı zamanda dindar kadınlardan oluşan topluluğun bir parçası haline gelmelerinin beklendiğini belirtir. Kadın manastırlarında da erkek rahipler bulunması gerektiğinden kilise planlarında kadınlar için ayrılan özel alanları görmek mümkündür. Kadınların yaşadıkları manastırlar erkeklerinkine kıyasla hijyen koşulları açısından daha ilkel olup yiyecek açısından da daha fakirdir. Gilchrist'a göre bu, dindar kadınların bedenlerini terbiye etmeleri gerektiğini belirten metinlerle ilişkili olabilir

(Gilchrist, 1993: 125-126). Kadın manastırları daha dışa bağımlı ve manastır dışından gelen yardımlara daha çok ihtiyaç duyan bir yapıda olup, genellikle tek bir üretim tipinde uzmanlaştıklarından diğer ihtiyaçlarının karşılanması için çevrelerinden yardıma ihtiyaç duyarlar. Buna karşılık erkek keşişlerin yaşadığı manastırlar, kendilerine bağlı topraklarda istedikleri gibi ekip biçebildikleri için kendi kendine yetmekle kalmayıp ticaret de yapabilir. Gilchrist'a (1993: 86) göre bu durum kısmen Ortaçağ'da dindar kadınların neler yapabileceği ile ilgili toplumsal cinsiyet rolleriyle de ilgilidir. Kadın keşişler, kendilerinden beklenen davranış kalıplarına karşı çıkıp bir kadına yakışmayan davranışlarda bulunmazlar. Kesişimsel kimlikleri bağlamında bakıldığında dindar olmaları kadar kadın olmaları da toplumun onlardan beklentilerini ve nasıl görüldüklerini belirlemede rol oynar. Erkek keşişlerden beklenenden daha yoğun beden terbiyesi ve yardıma muhtaçlık kadın keşişlerden kadın oldukları için beklenmiştir.

Hangi aktivitelerin kim tarafından hangi saatlerde, nerede yapılacağı, yapılan aktivitenin anlamını önemli bir şekilde etkiler. Benzer bir şekilde, mekân ve zaman, bireylerin toplumsal cinsiyet ve diğer kimliklerinin yaratılmasında ve gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynar. Yukarıdaki çalışmalarda da görüldüğü gibi, bireyler mekânın gerektirdiği zihinsel ve fiziksel kısıtlamalara göre hayatlarını düzenlerken, yeni yarattıkları çevre ve mekânları da yine kültürel yapılarına uygun bir biçimde şekillendirirler.

Tartışma ve Sonuç

Türkiye'de henüz son yıllarda yapılan birkaç çalışma (örn. Arslan 2015, 2019a, 2019b; Atakuman 2014, 2017; Sezgin 2019; Yelözer 2017) dışında üzerinde durulmamış olmasına rağmen toplumsal cinsiyet arkeolojisi 1980'lerden beri arkeoloji disiplininin bir parçasıdır. Toplumsal cinsiyet üzerine yapılan arkeolojik çalışmalar, bu alanın disiplin içerisindeki gelişimi ve buna paralel şekilde dünyada yaşanan siyasal ve felsefi gelişmelerin etkisi ile birlikte birçok dönüşüm geçirmiştir. Çalışmalar, temelde üç farklı döneme ayrılabilir. Kadınların arkeolojik yorumlarda yok sayılmasına veya pasif roller verilmesine tepki gösteren erken dönem çalışmalar, materyal kültür üzerinden kadınların tarihsel konumunu belirlemeye çalışmıştır. Kadınlığın ve erkekliğin evrensel roller olduğu düşüncesine karşı çıkan bu çalışmalar, 1980'lerden itibaren bağlamsal analizleri de araştırmalarının bir parçası haline getirmiş, toplumsal cinsiyet rollerinin bağlamsallığını göstermiştir.

Özellikle 1990’lardan itibaren materyal kùltürün bireylerin kesişimsel kimlikleriyle ilişkisi üzerine daha kapsamlı çalışmalar ortaya çıkar. Habitus (Bourdieu, 1977), yapılandırma (structuration) (Giddens, 1984), performatiflik (performativity) (Butler, 1990) gibi teorik yaklaşımlardan etkilenen arkeologlar, materyal kùltürle kesişimsel kimliklerin ve cinsiyet rollerinin nasıl yeniden yaratıldığını ve bu rollere uygun davranılmasıyla materyal kùltürün nasıl var edildiğini araştırır. Örneğin, Sørensen, toplumsal cinsiyetin materyal kùltür aracılığıyla anlamlandırıldığını ve gerçekleştirildiğini belirtir (Sørensen, 2000: 82). Objeler toplumsal cinsiyetin gerçekleştirilebilmesi için birer aracı olarak işlev görürler. Yanı sıra, toplumsal cinsiyet ve bununla ilişkili diğer kimliklerin var edilmesinde mekân ve zamanın etkisi yadsınamaz. Mimariyle birlikte inşa edilen çevre, bireylerin kendi sosyal sınıf, etnik grup, toplumsal cinsiyet ve yaşına göre içinde bulundukları mekân ve zamana göre nasıl davranacaklarını belirler. Gerek etnografik çalışmalar gerekse tarihi ve arkeolojik araştırmalar hem bireylerin kendi kimliklerini mekânlar aracılığıyla aktif olarak nasıl yarattıklarını hem de mekânların bireylerin hayatlarını düzenlemelerinde nasıl aktif bir rolü olduğunu gözler önüne serer. Özellikle hane arkeolojisi kapsamında yapılan çalışmalar, toplumsal cinsiyet ve güç ilişkisini, bununla bağlantılı olarak mekânın kimlik yaratmada ne kadar önemli olduğunu vurgular.

Bireyi ve toplumu çevreleyen maddi dünyanın bütünü olarak materyal kùltür, bireyin kimliğini iki farklı ilişkisel boyutta var eder ve sürdürülmesine katkıda bulunur. Bu iki boyut, bireyin toplumsal düzlemde kurgulanan kimliği ile “benliği” olarak bireysel düzlemde kendini tanımladığı, kişilik özellikleri, beğenileri ve değer yargılarıyla ilişkili aidiyetidir. Kimliğin bu iki farklı boyutunun birleşimi olan toplumsal cinsiyet kimliğinin oluşumunda materyal kùltür, bireyin toplumsal rolünü simgeleyerek onu “sosyal birey” haline getirir (Woodward, 2007: 135). Arkeolojik ve etnografik örnekler, farklı düzlemlerde kurgulanan kesişimsel kimliklerin bireylerin bedenleri ve çevreleri üzerinde farklı yansımalar taşıdığını göstermektedir. Materyal kùltür, bu yansımaları simgeleyerek kimliği sözlü olmayan bir dil ile diğer bireylere ve toplumun bütününe aktaran bir yere sahiptir.

Arkeologların toplumu ve bireyleri kadın/erkek, yaşlı/genç, doğa/kùltür gibi zıt kavramlar üzerinden açıklamaya çalışmaktan uzaklaşmaları ve çeşitlilikleri ve farklılıkları sorgulamaya başlamaları ile, materyal kùltürün

geçmiş toplumlarda toplumsal cinsiyet ile ilişkisine dair derinlikli yorumlar inşa edilebilmeye başlamıştır. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyetin materyal kültürle ilişkisini sorgularken, biyolojik belirlenimcilik (determinizm) tehlikeli bir kapı açabilir; osteoarkeolojik analizler sonucunda biyolojik kadın, erkek, çocuk veya yaşlı olarak tanımladığımız bireyler, toplumsal düzlemde farklı ve dönüşen kimliklere sahip olabilirler. Bu zıtlıklara dayalı yaklaşımı aşmak ve kimliklerin çeşitliliğini anlayabilmek için, günümüz Batı düşünce sisteminin kategorilerinden uzaklaşarak, arkeolojik veriyi teori ile buluşturma çabası yol açıcı olabilir. Metodolojik olarak ise, farklı materyal kültür öğelerinin kimliklerin oluşumu ve sürdürülmesinde taşıdığı yeri çözümlemeye çalışırken önemli olan, bağlamsal analizler ve elbette bu analizlerin gerçekleştirilebilmesinin ön koşulu olan kazı ve belgeleme sistemidir.

Kaynakça

- Alarashi, H. (2014). La parure épipaléolithique et néolithique de la Syrie (12e au 7e millénaire avant J.-C.) : Techniques et usages, échanges et identités. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Université Lumière Lyon 2.
- Alarashi, H. (2016). Butterfly beads in the Neolithic Near East: Evolution, technology and socio-cultural implications. *Cambridge Archaeological Journal*, 26(3): 493-512.
- Alberti, B. (2006). Archaeology, Men, and Masculinities. Nelson, S. M. (Ed.). *Handbook of Gender in Archaeology*, içinde (401-434). Oxford: AltaMira Press.
- Allison, P. M. (Ed.). (1999). *The Archaeology of Household Activities*. Londra: Routledge.
- Atakuman, Ç. (2014). Architectural Discourse and Social Transformation During the Early Neolithic of Southeast Anatolia. *Journal of World Prehistory*, 27: 1-42.
- Atakuman, Ç. (2017). Figurines of the Anatolian Early Bronze Age: the assemblage from Koçumbeli-Ankara. *Anatolian Studies*, 67: 85-108.
- Appadurai, A. (Ed.). (1986). *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Appleby, J. (2018). Ageing and the Body in Archaeology. *Cambridge Archaeological Journal*, 28(1): 145-163.
- Arnold, K., Gilchrist, R., Graves, P. ve Taylor, S. (1988). Women in archaeology. *Archaeological Review from Cambridge*, 7(1): 2-8.
- Arslan, A. (2015). Gendered Lifeways in Central Anatolia in the Neolithic and the Early Chalcolithic Periods (8500 – 5000 BC). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Koç Üniversitesi.
- Arslan, A. (2019a). Toplumsal Cinsiyet, Ritüel ve Toplum: Prehistorik Dönemde İnsan Figürinleri. Atakuman, Ç. (Ed.). *Arkeoloji’de Ritüel ve Toplum*, TAS 5, içinde (135-153). İstanbul: Ege Yayınları.
- Arslan, A. (2019b). Beyond gender: Approaches to anthropomorphic imagery in prehistoric central Anatolia. Koch, J. K. ve Kirleis, W. (Ed.). *Gender transformation in prehistoric and archaic societies. Scales of Transformation in Prehistoric and Archaic Societies* Vol. 6, içinde (381-402). Leiden: Sidestone Press.
- Baxter, J. E. (2008). The Archaeology of Childhood. *Annual Review of Anthropology*, 37: 159-175.
- Beauvoir, S. (2019). *İkinci Cinsiyet 2. Cilt Yaşanmış Deneyim*. (Çev. G. Savran). İstanbul: Koç-Kam.

- Bertelsen, R., Lillehammer, A. ve Naess, J.-R. (Ed.). (1987). *Were They All Men? An Examination of Sex Roles in Prehistoric Society. Acts from a workshop held at Ulstein Kloster, Rogaland, November 2-4, 1979.* Stavanger: Arkeologisk Museum i Stavanger.
- Bolger, D. (2009). *Beyond Male/Female: Recent Approaches to Gender in Cypriot Prehistory.* Kopaka, K. (Ed.). *Engendering Prehistoric 'Stratigraphies' in the Aegean and the Mediterranean*, içinde (41-48). Proceedings of an International Conference, University of Crete, Rethymno, 2-5 June 2005, Aegeum (Annales d'archéologie égéenne de l'Université de Liège et UT-PASP).
- Bolger, D. (2013). Introduction: Gender Prehistory – The Story So Far. Bolger, D. (Ed.). *A Companion to Gender Prehistory*, içinde (1-19). Blackwell Companions to Anthropology, Oxford: Wiley-Blackwell.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice.* Vol. 16. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, H. A. (2015). *Marx'ta Toplumsal Cinsiyet ve Aile.* (Çev. G. Rastgeldi). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble Feminism and the Subversion of Identity.* New York and London: Routledge Classics.
- Butler, J. (1993). *Bodies That Matter.* New York and London: Routledge.
- Chamberlain, P. (2017). *The Feminist Fourth Wave: Affective Temporality.* London: Palgrave Macmillan.
- Cohen, M. N. ve Bennett, S. (1993). Skeletal Evidence for Sex Roles and Gender Hierarchies in Prehistory. Miller, B. (Ed.). *Sex Roles and Gender Hierarchies*, içinde (273-296). Cambridge: Cambridge University Press.
- Conkey, M. W. (1991). Contexts of Action, Contexts for Power: Material Culture and Gender in the Magdalenian. Gero, J. M. ve Conkey, M. W. (Ed.). *Engendering Archaeology: Women and Prehistory*, içinde (57-92). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Conkey, M. W. (2003). Has Feminism Changed Archaeology? *Signs*, 28(3): 867–880.
- Conkey, M. W. ve Spector, J. D. (1984). Archaeology and the Study of Gender. *Advances in Archaeological Method and Theory*, 7: 1–38.
- Conkey, M. W. ve Gero, J. M. (1997). Programme to Practice: Gender and Feminism in Archaeology. *Annual Review of Anthropology*, 26: 411-437.
- Costin, C. L. (2015). Craft Specialization & Exchange. Whelehan, P. ve Bolin, A. (Ed.). *The International Encyclopedia of Human Sexuality*, içinde (1–5). doi:10.1002/9781118896877.wbiehs106

- Costin, C. L. (2016). Political, Social, Economic, and Ideological Dimensions in the Late Pre-Hispanic Gendered Division of Labor on the North Coast of Peru. Kelly, S. E. ve Ardren, T. (Ed.). *Gendered Labor in Specialized Economies: Archaeological Perspectives on Female and Male Work*, içinde (27–60). Boulder: University Press of Colorado.
- Coşkunsu, G. (2008). Hole-making tools of Mezraa Teleilat with special attention to micro-borers and cylindrical polished drills and bead production. *Neo-lithics*, 1(08): 25-36.
- Croucher, K. (2005). Queerying Near Eastern archaeology. *World Archaeology*, 37(4): 610-620.
- Croucher, K. (2012). *Death and Dying in the Neolithic Near East*. Oxford: Oxford University Press.
- Diaz-Andreu, M. (2005). Gender identity. Diaz-Andreu, M., Lucy, S., Babic, S. ve Edwards, D. (Ed.). *The Archaeology of Identity. Approaches to Gender, Age, Status, Ethnicity and Religion*, içinde (13-42), London: Routledge.
- Diner, Ç. ve Toktaş, Ş. (2010). Waves of feminism in Turkey: Kemalist, Islamist and Kurdish women's movements in an era of globalization. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12: 41-57.
- Dobres, M.-A. (2000). *Technology and Social Agency. Outlining a Practice Framework for Archaeology*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Dobres, M.-A. ve Hoffman, C. R. (1994). Social Agency and the Dynamics of Prehistoric Technology. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 1(3): 211-258.
- Durkheim, É. (2008). What is a Social Fact? (1895). McGee, R. J. ve Warms, R. L. (Ed.). *Anthropological Theory: An Introductory History* (4th ed.), içinde (73-79). Boston Burr Ridge: McGraw Hill.
- Engelstad, E. (2007). Much More than Gender. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 14(3): 217–234.
- Erim-Özdoğan, A. (2011). Çayönü. Özdoğan, M., Başgelen, N., Kuniholm, P. (Ed.). *The Neolithic in Turkey: New excavations and new research*, içinde (185-269). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Finlay, N. (2013). Gender and Lithic Studies in Prehistoric Archaeology. Bolger, D. (Ed.). *A Companion to Gender Prehistory*, içinde (142-160). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Fisher, W. H. (2001). Age-based genders among the Kayapo. Gregor, T. A. ve Tuzin, D. (Ed.). *Gender in Amazonia and Melanesia*, içinde (115-140). University of California Press.
- Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality*. Vol. 1. New York: Pantheon Books.

- Fowler, C. (2004). *The Archaeology of Personhood: An Anthropological Approach*. London: Routledge.
- Galloway, P. (1997). Where Have All the Menstrual Huts Gone? The Invisibility of Menstrual Seclusion in the Late Prehistoric Southeast. Claassen, C. ve Joyce, R. A. (Ed.). *Women in Prehistory: North America and Mesoamerica*, içinde (47-62). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Geller, P. (2009). Identity and Difference: Complicating Gender in Archaeology. *Annual Review of Anthropology*, 38: 65-81.
- Gero, J. M. ve Conkey, M. W. (Ed.) (1991). *Engendering Archaeology: Women and Prehistory*. Oxford: Blackwell.
- Gero, J. M., Lacy, D. M. ve Blakey, M. L. (1983). Introduction. Gero, J. M., Lacy, D. M. ve Blakey M. L. (Ed.). *The Socio-Politics of Archaeology*, içinde (1-4). Research Report, no. 23. Amherst: Department of Anthropology, University of Massachusetts.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity.
- Gilchrist, R. (1993). *Gender and Material Culture: The Archaeology of Religious Women*. London: Routledge.
- Gilchrist, R. (1999). *Gender and Archaeology: Contesting the Past*. London and New York: Routledge.
- Gilchrist, R. (2000). Archaeological biographies: realizing human lifecycles, -courses and -histories. *World Archaeology*, 31: 325-328.
- Gilchrist, R. (2009). The Archaeology of Sex and Gender. Cunliffe, B., Gosden, C. ve Joyce, R. (Ed.). *Oxford Handbook of Archaeology*, içinde (1029-1047). Oxford: Oxford University Press.
- Goldberg, M. Y. (1999). Spatial and behavioural negotiation in Classical Athenian city houses. M. Allison (Ed.). *The Archaeology of Household Activities*, içinde (142-161). London: Routledge.
- Gosden, C. ve Marshall, Y. 1999. The Cultural Biography of Objects. *World Archaeology*, 31(2): 169-178.
- Groman-Yaroslavski, I. ve Bar-Yosef Mayer, D. (2015). Lapidary technology revealed by functional analysis of carnelian beads from the early Neolithic site of Nahal Hemar Cave, southern Levant. *Journal of Archaeological Science*, 58: 77-88.
- Hastorf, C. A. (1991). Gender, Space, and Food in Prehistory. Conkey, M. W. ve Gero, J. M. (Ed.). *Engendering archaeology: women and prehistory*, içinde (132-159). Oxford: Blackwell.

- Heath, M. E. (2012). A Woman's World: How Afternoon Tea Defined and Hindered Victorian Middle Class Women. *Constructing the Past*, 13(1), Article 1. Erişim adresi: <http://digitalcommons.iwu.edu/constructing/vol13/iss1/1>
- Hendon, J. A. (1996). Archaeological Approaches to the Organization of Domestic Labor: Household Practice and Domestic Relations. *Annual Review of Anthropology*, 25: 45-61.
- Hendon, J. A. (1997). Women's Work, Women's Space and Women's Status among the Classic Period Maya Elite of the Copan Valley, Honduras. Claassen, C. ve Joyce, R. A. (Ed.). *Women in Prehistory: North America and Mesoamerica*, içinde (33-46). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Hendon, J. A. (2004). Living and Working at Home: The Social Archaeology of Household Production and Social Relations. Meskell, L. ve Preucel, R. W. (Ed.). *A Companion to Social Archaeology*, içinde (272-286). Malden: Blackwell.
- Hendon, J. A. (2006). The Engendered Household. Nelson, S. M. (Ed.). *Handbook of Gender in Archaeology*, içinde (171-198). Oxford: AltaMira Press.
- Hodder, I. (1982). *Symbols in Action: Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holmes, M. (2007). *What is Gender? Sociological Approaches*. London: Sage Publications.
- Hoskins, J. (2006). Agency, Biography and Objects. Tilley, C., Webb, K., Kchler, S. ve Rowlands, M. (Ed.). *Handbook of Material Culture*, içinde (74-84). London: Sage Publications.
- Hurcombe, L. (2000). Time, Skill and Craft Specialization as Gender Relations. Donald, M. ve Hurcombe, L. (Ed.). *Gender and Material Culture in Archaeological Perspective*, içinde (88-109). London: MacMillan Press.
- Inizan, M. L. (1999). La cornaline de l'Indus et la voie du Golfe au IIIe millnaire. Caubet, A. (Ed.). *Cornaline et pierres prcieuses: La Méditerranée, de l'Antiquit à l'Islam*, içinde (s. 125-138). Paris: La Documentation française/Musée du Louvre.
- Kamp, K. A. (2001). Where Have All the Children Gone? The Archaeology of Childhood. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 8(1): 1-34.
- Kehoe, A. B. (1983). The Shackles of Tradition. Albers, P. ve Medicine, B. (Ed.). *The Hidden Hald: Studies of Plains Indian Women*, içinde (53-57). Washington DC: University Press of America.
- Knapp, A. B. (1998). Who's come a long way, baby? Masculinist approaches to a gendered archaeology. *Archaeological Dialogues*, 2: 91-125.

- Knappett, C. ve Malafouris, L. (Ed.). (2008). *Material Agency. Towards a Non-Anthropocentric Approach*. New York: Springer.
- Kopytoff, Igor. 1986. The cultural biography of things: commoditization as process. Appadurai, A. (Ed.) *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, içinde (64-91). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kramer, C. ve Stark, M. (1994). The Status of Women in Archaeology. Nelson, M. C., Nelson, S. M. ve Wylie, A. (Ed.). Special Issue: Equity Issues for Women in Archaeology. *Archaeological Papers of the American Anthropological Association*, 5(1): 17-22.
- Laqueur, T. W. (1990). *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lawrence, S. (1999). Towards a Feminist Archaeology of Households: Gender and Household Structure on the Australian Goldfields. Allison, P. M. (Ed.). *The Archaeology of Household Activities*, içinde (121-141). London: Routledge.
- Lillehammer, G. (2015). 25 Years with the ‘Child’ and the Archaeology of Childhood. *Childhood in the Past: An International Journal*, 8(2): 78-86.
- Marshall, L. (1976). *The !Kung of Nyae Nyae*. Cambridge: Harvard University Press.
- McCafferty, S. D. ve McCafferty, G. G. (1991). Spinning and Weaving as Female Gender Identity in Post-Classic Mexico. Schevill, M. B., Berlo, J. C. ve Dwyer, E. B. (Ed.). *Textile Traditions of Mesoamerica and the Andes: An Anthology*, içinde (19-44), New York: Garland Publishing.
- Mead, M. (1928). *Coming of Age in Samoa. A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilization*. New York: William Morrow & Company.
- Meskell, L. (2004). *Object Worlds in Ancient Egypt: Material Biographies in Past and Present*. London: Berg.
- Mitchell, S. (2009). *Daily Life in Victorian England*. Westport: Greenwood Press.
- Moore, A. M. T. ve Molleson, T. I. (2000). Disposal of the dead. Moore, A. M. T., Hillman, G. C., Legge, A. J. (Ed.). *Village on the Euphrates: From foraging to farming at Abu Hureyra*, içinde (277-299). Oxford: Oxford University Press.
- Murdock, G. P. ve Provost, C. (1973). Factors in the Division of Labor by Sex: A Cross-Cultural Analysis. *Ethnology*, 12(2): 203-225.
- Nelson, S. M. (2006). Introduction: Archaeological Perspectives on Gender. Nelson, S. M. (Ed.). *Handbook of Gender in Archaeology*, içinde (1-27). Oxford: Altamira Press.

- Nevett, L. C. (1994). Separation or Seclusion? Towards an Archaeological Approach to Investigating Women in the Greek Household in the Fifth to Third Centuries B.C.E. Parker Pearson, M. ve Richards, C. (Ed.). *Architecture and Order: Approaches to Social Space*, içinde (98-112). London: Routledge.
- Nevett, L. C. (1999). *House and Society in Ancient Greece*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oakley, A. (1972). *Sex, Gender and Society*. London: Temple Smith.
- Oakley, A. (2015). *Sex, Gender and Society*. Farnham: Ashgate.
- Ortner, S. (1996). *Making Gender: The Politics and Erotics of Culture*. Boston: Beacon.
- zbaşaran, M., Duru, G. ve Stiner, M. C. (Ed.). (2018). *The early settlement at Aşıklı Hyk: Essays in honor of Ufuk Esin*. İstanbul: Ege Yayınları.
- zbudun, S., şafak, B. ve Altuntek, N. S. (2012). *Antropoloji. Kuramlar, Kuramcılar*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Parker Pearson, M. ve Richards, C. (Ed.) (1994). *Architecture and order: approaches to social space*. London and New York: Routledge.
- Popper-Giveon, A., Abu-Rabia, A. ve Ventura, J. (2014). From White Stone to Blue Bead: Materialized Beliefs and Sacred Beads among the Bedouin in Israel. *Material Religion*, 10(2): 132-153.
- Reiter, R. (Ed.). (1975). *Toward an Anthropology of Women*. New York: Monthly Review.
- Richardson, A. (2016). Small finds. Central Zagros Archaeological Project, Excavations at Bestansur, Sulaimaniyah Province, Kurdistan Regional Government, Republic of Iraq, Archive Report. <https://drive.google.com/file/d/0BzA5Njw5sOtLc2RKN05HbDRXaVk/view>
- Roux, V. ve Matarasso, P. (1999). Crafts and the Evolution of Complex Societies: New Methodologies for Modeling the Organization of Production, a Harappan Example. Dobres, M.-A. ve Hoffman, C. (Ed.). *The Social Dynamics of Technology, Practice, Politics and World Views*, içinde (46-70). Smithsonian Institution Press.
- Roux, V., Brill, B. ve Dietrich, G. (1995). Skills and Learning Difficulties Involved in Stone Knapping: The Case of Stone-Bead Knapping in Khambhat, India. *World Archaeology*, 27(1), Symbolic Aspects of Early Technologies, 27(1): 63-87.
- Sánchez Romero, M. (2009). Childhood and the Construction of Gender Identities through Material Culture. *Childhood in the Past*, 1(1): 17-37.
- Sassaman, K. (1992). Lithic Technology and the Hunter-Gatherer Sexual Division of Labor. *North American Archaeologist*, 13: 249-62.

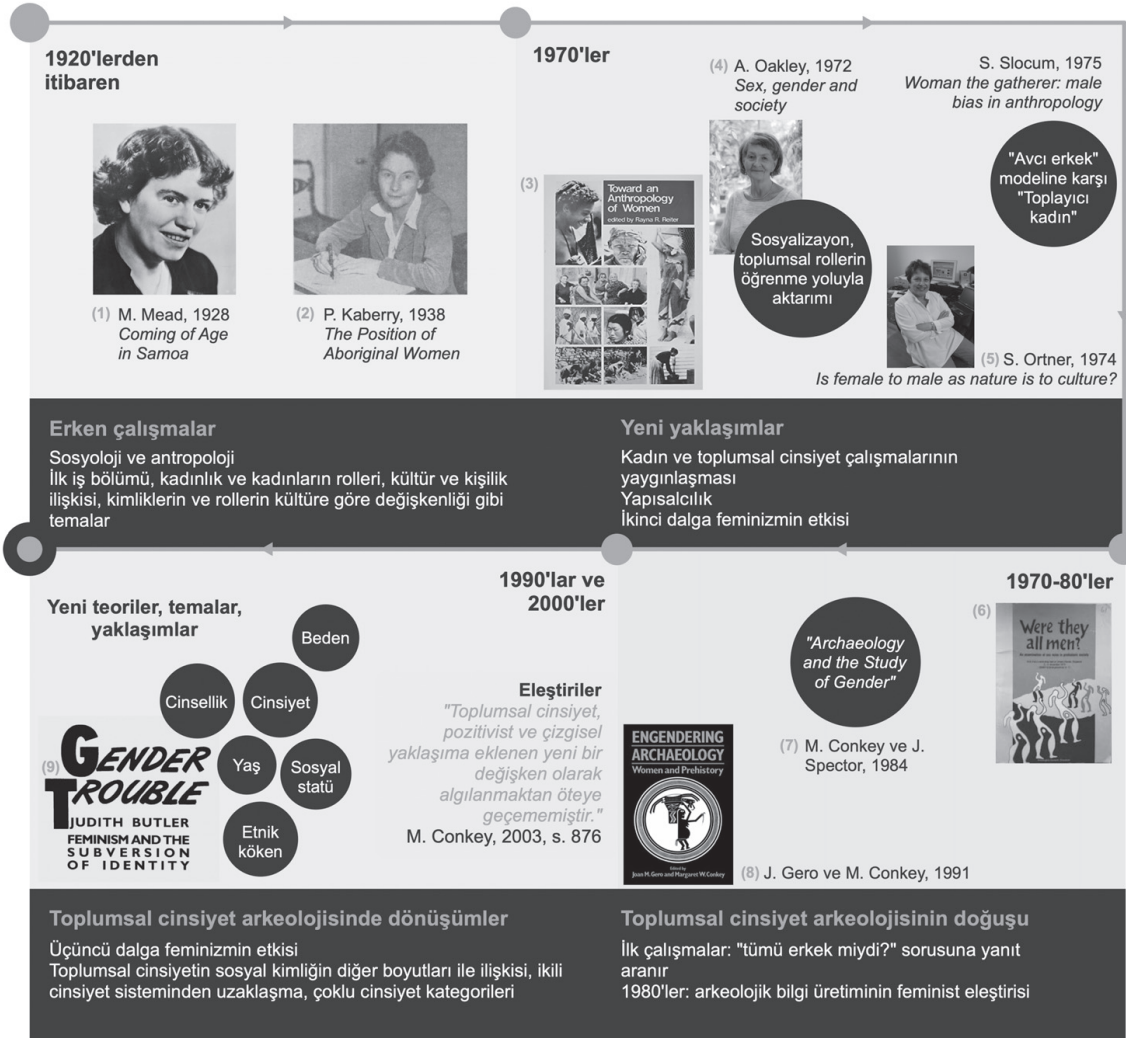
- Schlanger, N. (2013). İşlem/Üretim Zinciri (Chaîne Opératoire). Renfrew, C. ve Bahn, P. (Ed.). *Arkeoloji: Anahtar Kavramlar* (Çev. S. Somuncuoğlu), içinde (159-167). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schmidt, R. A. ve Voss, B. L. (2000). *Archaeologies of sexuality*. London: Routledge.
- Sezgin, E. (2019). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Erken Tunç Çağında Ege Dünyası. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi.
- Slocum, S. (1975). Woman the Gatherer: Male Bias in Anthropology. Reiter, R. (Ed.). *Toward an Anthropology of Women*, içinde (36-50). New York: Monthly Review.
- Sofaer, J. R. (2011). Towards a Social Bioarchaeology of Age. Agarwal, S. C. ve Glencross, B. A. (Ed.). *Social Bioarchaeology*, içinde (283-311). Oxford: Blackwell.
- Sofaer, J. R. (2012). *The Body as Material Culture. A Theoretical Osteoarchaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sofaer, J. R. ve Sørensen, M. L. S. (2013). Death and Gender. Nilsson Stutz, L. ve Tarlow, S. (Ed.). *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*, içinde. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199569069.001.0001
- Sørensen, M. L. S. (2000). *Gender Archaeology*. Cambridge: Polity Press.
- Sørensen, M. L. S. (2006). Gender, Things, and Material Culture. Nelson, S. M. (Ed.). *Handbook of Gender in Archaeology*, içinde (105-136). Oxford: AltaMira Press.
- Sørensen, M. L. S. (2007). On Gender Negotiation and Its Materiality. Wright, K. I., Whitehouse, R. ve Hamilton, S. (Ed.). *Archaeology and Women: Ancient and Modern Issues*, içinde (41-51). Left Coast Press.
- Sørensen, M. L. S. (2013). The History of Gender Archaeology in Northern Europe. Bolger, D. (Ed.). *A Companion to Gender Prehistory*, içinde (396-412). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Soressi, M. ve Geneste, J.-M. (2011). The History and Efficacy of the Chaîne Opératoire Approach to Lithic Analysis: Studying Techniques to Reveal Past Societies in an Evolutionary Perspective. *PaleoAnthropology. Special Issue: Reduction Sequence, Chaîne Opératoire, and Other Methods: The Epistemologies of Different Approaches to Lithic Analysis*, 334-350.
- Tringham, R. (1991). Household with Faces: the Challenge of Gender in Prehistoric Architectural Remains. Gero, J. M. ve Conkey, M. W. (Ed.). *Engendering Archaeology: Women and Prehistory*, içinde (93-131). Oxford: Blackwell.
- Van Gijn, A. (2012). New perspectives for microwear analysis. *Analecta Praehistorica Leidensia*, 43/44: 275-282.

- Van Gijn, A. (2014a). Science and interpretation in microwear studies. *Journal of Archaeological Science*, 48: 166-169.
- Van Gijn, A. (2014b). The Materiality of Funnelbeaker Burial Practices: Evidence from the Microscope. Marreiros, J., Bicho, N. ve Gibaja, J. F. (Ed.). *International Conference on Use-Wear Analysis. Use-Wear 2012*, içinde (693-701). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Van Gijn, A. (2017). Bead Biographies from Neolithic Burial Contexts: Contributions from the Microscope. Bar-Yosef Mayer, D. E., Bonsall, C. ve Choyke, A. M. (Ed.). *Not Just For Show. The Archaeology of Beads, Beadwork and Personal Ornaments*, içinde (104-114). Oxford: Oxbow Books.
- Voss, B. L. (2000). Feminisms, queer theories, and the archaeological study of past sexualities. *World Archaeology*, 32(2): 180-192.
- Voss, B. L. (2008). Sexuality Studies in Archaeology. *Annual Review of Anthropology*, 37: 317-336.
- Voss, B. L. (2009). Looking for gender, finding sexuality: A queer politic of archaeology, fifteen years later. Terendy, S., Lyons, N. ve Janse-Smekal, M. (Ed.). *Que(e)rying Archaeology: Proceedings of the Thirty-Seventh Annual Chacmool Conference*, içinde (29-39). Calgary, Alberta: The Archaeological Association of the University of Calgary.
- Wadley, L. (2000). The Use of Space in a Gender Study of Two South African Stone Age Sites. Donald, M. ve Hurcombe, L. (Ed.). *Gender and Material Culture in Archaeological Perspective*, içinde (153-168). New York: Palgrave Macmillan.
- Wall, D. Z. (1994). *The Archaeology of Gender: Separating the Spheres in Urban America*. New York: Plenum.
- Washburn, S. L. ve Lancaster, C. S. (1968). The Evolution of Hunting. Lee, R. ve DeVore, I. (Ed.). *Man the Hunter*, içinde (293-303), Chicago: Aldine.
- Watson, P. J. ve Kennedy, M. J. (1991). The Development of Horticulture in the Eastern Woodlands of North America: Women's Role. Gero, J. M. ve Conkey, M. W. (Ed.). *Engendering Archaeology: Women and Prehistory*, içinde (255-275), Oxford: Blackwell.
- Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*. (Çev. A. M. Henderson ve T. Parsons). New York: Oxford University Press.
- Wendrich, W. (2012). Archaeology and Apprenticeship: Body Knowledge, Identity, and Communities of Practice. Wendrich, W. (Ed.). *Archaeology and Apprenticeship: Body Knowledge, Identity, and Communities of Practice*, içinde (1-19), Tucson: The University of Arizona Press.

- Wesp, J. K. (2017). Embodying Sex/Gender Systems in Bioarchaeological Research. Agarwal, S. C. ve Wesp, J. K. (Ed.). *Exploring Sex and Gender in Bioarchaeology*, içinde (99-126), Albuquerque: University of Mexico Press.
- West, C. ve Zimmerman, D. H. (1987). Doing Gender. *Gender and Society*, 1(2): 125–151.
- Williams, S. (1987). An ‘achae-logy’ of Turkana Beads. Hodder, I. (Ed.). *The Archaeology of Contextual Meanings*, içinde (31-38). Cambridge: Cambridge University Press.
- Woodward, I. (2007). Understanding Material Culture. London: Sage.
- Wright, R. P. (1991). Women’s Labor and Pottery Production in Prehistory. Gero, J. M. ve Conkey, M. W. (Ed.). *Engendering Archaeology: Women and Prehistory*, içinde (194-244), Oxford: Blackwell.
- Wylie, A. (1991). Gender Theory and the Archaeological Record: Why Is There No Archaeology of Gender. Gero, J. M. ve Conkey, M. W. (Ed.). *Engendering Archaeology: Women and Prehistory*, içinde (31-54), Oxford: Blackwell.
- Yelözer, S. (2017). Şey-Özne-Arkeolog: Geçmişin Cinsiyetlendirilmesi ve Eril Önyargılar. Duru, G., Eren, K. ve Koparal, E. (Ed.). *Arkeolojik Şeyler: TAG-Türkiye Toplantısı Bildirileri 2*, içinde (83-96). İstanbul: Ege Yayınları.
- Yelözer, S. (2018). The Beads from Aşıklı Höyük. Özbaşaran, M., Duru, G. ve Stiner, M. C. (Ed.). *The Early Settlement at Aşıklı Höyük: Essays in Honor of Ufuk Esin*, içinde (383-404). İstanbul: Ege Yayınları.
- Yelözer, S., Özbaşaran, M. (baskıda). Entangled at death – Beads, gender, and life cycles during the Central Anatolian early Neolithic, Aşıklı Höyük as a case study. Nakhai, B. A., De Graef, K., Garcia-Ventura, A. ve Goddeeris, A. (Ed.). *Proceedings of the Third Workshop on Gender, Methodology and the Ancient Near East – GeMANE3*. Zaphon Publishing.
- Yelözer, S., Alarashi, H. (2021). “Yaşamda ve Ölümde” – Akeramik Neolitik Dönem’de Boncuklar ve Kimlikler: Aşıklı Höyük Örneği. Günel Türkmenoğlu, A. ve Demirci, Ş. (Ed.). *V. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı, Türkiye Arkeolojisinde Takı ve Boncuk: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar Bildiriler Kitabı*, içinde (81-93). İstanbul: Ege Yayınları.
- Yelözer, S., Alarashi, H. (baskıda). “Yaşamda ve Ölümde” – Akeramik Neolitik Dönem’de Boncuklar ve Kimlikler: Aşıklı Höyük Örneği. V. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı, Türkiye Arkeolojisinde Takı ve Boncuk: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar Bildiriler Kitabı.

Elektronik Kaynaklar

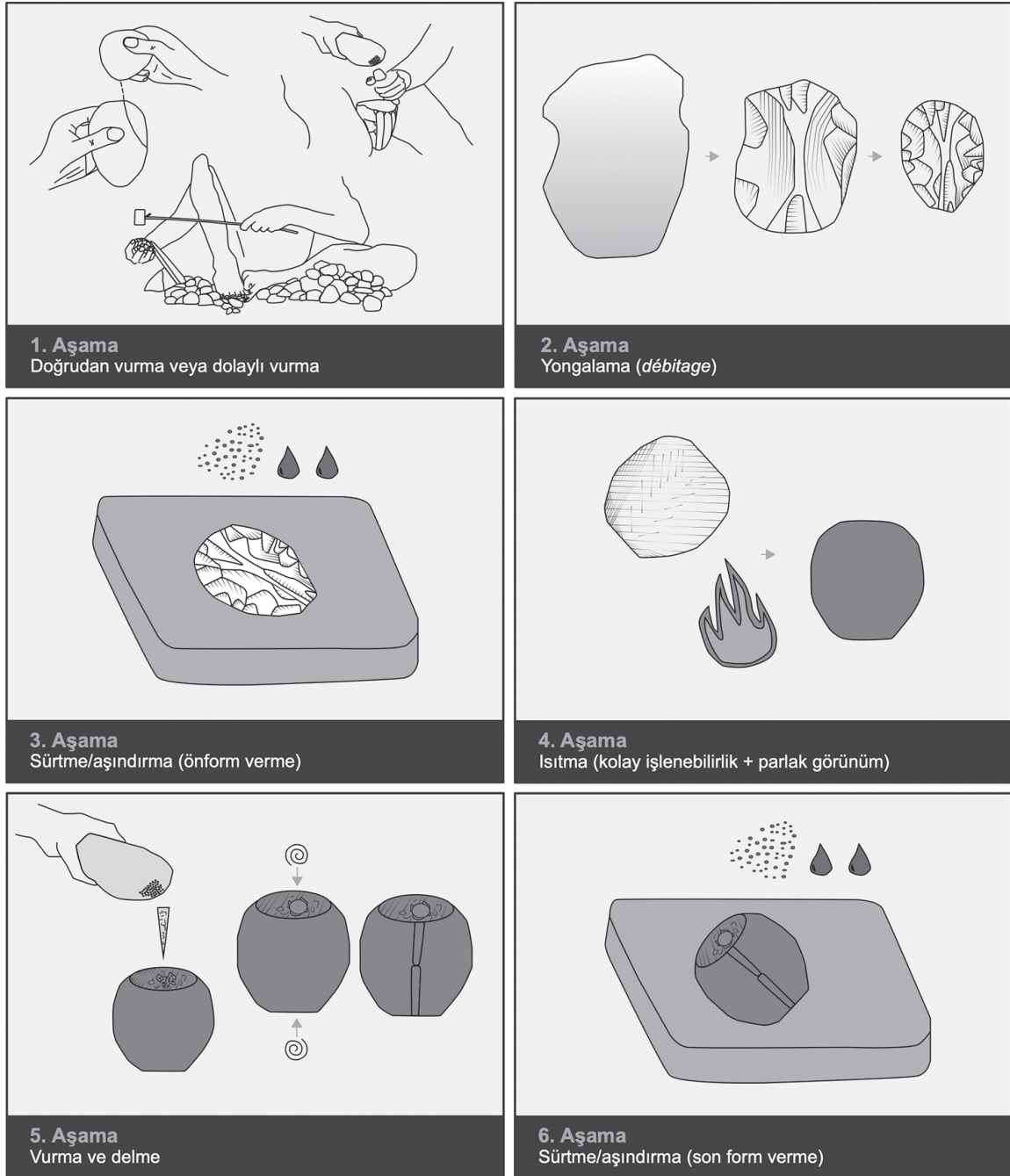
- Ann Oakley. T.Y. Dijital fotoğraf. About Ann Oakley. AnnOakley.co.uk. Erişim Tarihi 14 Ekim 2020. Erişim adresi <http://annoakley.co.uk/about.html>.
- Engendering Archaeology: Women and Prehistory kitap görseli. T.Y. Dijital fotoğraf. UC Berkeley Anthropology. UC Regents. Erişim tarihi 14 Ekim 2020. Erişim adresi: <https://anthropology.berkeley.edu/engendering-archaeology-women-and-prehistory>.
- Margaret Mead. 1948. Dijital fotoğraf. Smithsonian Institution Archives, Accession 90-105, Science Service, Records, Image No. SIA2008-5981. Erişim tarihi 14 Ekim 2020. Erişim adresi: https://www.si.edu/object/margaret-mead-1901-1978%3Asiris_arc_306345.
- Merriam-Webster. (t.y.). Heteronormative. Merriam-Webster.com dictionary, içinde. Erişim tarihi 17 Eylül 2020. Erişim adresi <https://www.merriam-webster.com/dictionary/heteronormative>
- Phyllis Kaberry. 1946. Dijital fotoğraf. Spent year studying natives in Cameroons (1946, Eylül 14). The Australian Women's Weekly (1933 – 1982), 9. Erişim tarihi 14 Ekim 2020. Erişim adresi: <http://nla.gov.au/nla.news-article47812663>.
- Sherry B. Ortner. 2020. Dijital fotoğraf. UCLA Anthropology Faculty. Social Sciences Division UCLA. Erişim tarihi 14 Ekim 2020. Erişim Adresi <https://anthro.ucla.edu/faculty/sherry-b-ortner>.
- Toward an Anthropology of Women kitabı grseli. 1975. Dijital fotoğraf. Monthly Review. Monthly Review Foundation. Erişim tarihi 14 Ekim 2020. Erişim adresi: https://monthlyreview.org/product/toward_an_anthropology_of_women/.
- Were They All Men kitabı görseli. Dijital fotoğraf. Amazon. Amazon.com. Erişim tarihi 14 Ekim 2020. Erişim adresi <https://www.amazon.com/Were-they-all-men-examination/dp/8290215681>.

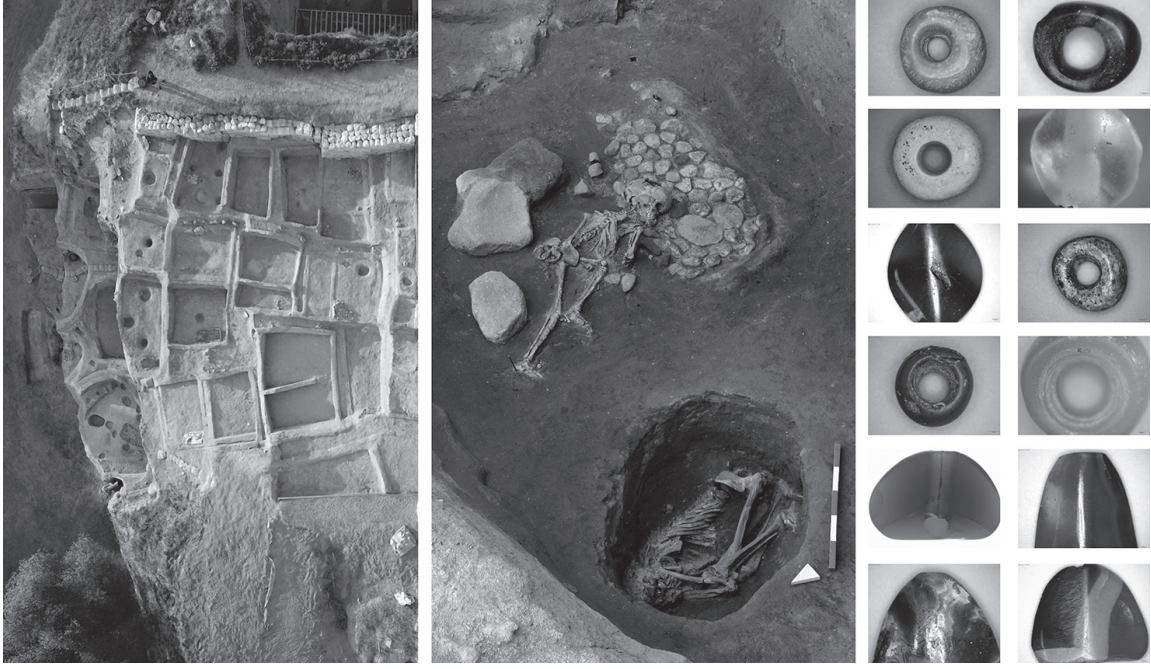
Figür 1: Antropoloji, sosyoloji ve ardından arkeolojide toplumsal cinsiyet araştırmalarında dönüm noktaları ve değişen yaklaşımların kısa bir tarihçesi.

- (1) Margaret Mead, kültürel antropolog (Smithsonian Institution Archive, 1948).
- (2) Phyllis Mary Kaberry, kültürel antropolog (The Australian Women's Weekly, 1946).
- (3) 1975 yılında Rayna R. Reiter editörlüğünde basılan ve insan evrimi, kültürel antropoloji, etnografi gibi alanlarda ilkler arasında yer alabilecek eleştirel kadın çalışmaları içeren Kadın Antropolojisi (*Toward and Anthropology of Women*) kitabının kapağı (Monthly Review, 1975).
- (4) Ann Oakley, feminist sosyolog ve yazar, 1972'de basımının ardından akademik tartışmalarda toplumsal cinsiyet kavramının yerleşmesine katkı sunan *Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum* (*Sex, Gender and Society*) kitabının yazarı (About Ann Oakley).
- (5) Sherry Ortner, kültürel antropolog (UCLA Anthropology Faculty, 2020).

- (6) 1979 yılında Norveç'te gerçekleştirilen ve tarihöncesinde kadınların rollerini sorgulayan ilk büyük toplantılardan biri olan Tümü erkek miydi? (Were they all men?) başlıklı konferanstan sonra bildiriler Reidar Bertelsen, Arnvid Lillehammer ve Jenny-Rita Naess tarafından kitaplaştırılır ve 1987 yılında basımı gerçekleşir (Amazon).
- (7) Margaret Conkey ve Janet Spector, 1984 yılında arkeolojide toplumsal cinsiyet tartışmalarına dair önemli eleştirel noktalar sunarak bir dönüm noktası yaratan Arkeoloji ve Toplumsal Cinsiyet alışmaları (Archaeology and the Study of Gender) başlıklı bir makale yayımlar.
- (8) Joan Gero ve Margaret Conkey'nin editörlüğünde 1991 yılında basılan Arkeolojiyi Doğurmak/Cinsiyetlendirmek: Kadınlar ve Tarihöncesi (Engendering Archaeology: Women and Prehistory) başlıklı kitap, arkeoloji literatüründe toplumsal cinsiyet araştırmaları adına halen en çok iz bırakan çalışmalar içerisinde yer almaktadır (Berkeley Anthropology).
- (9) Judith Butler'ın Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi adıyla Türkçeye de çevrilen Gender Trouble: Feminism and The Subversion of Identity başlıklı kitabı ve cinsiyet teorisine dair katkıları, 1990'lı ve 2000'li yıllardan itibaren arkeolojide toplumsal cinsiyet ve kimlik araştırmalarına da yn vermeye başladı.

Figür 2: Kalsedon grubu sert ve yongalanabilir taşlardan üretilmiş kelebek formlu boncuklar için önerilen üretim zinciri (Çizimde Alarashi 2014, Figür 15.3; Inizan, Reduron-Ballinger, Roche ve Tixier, 1999, Figür 4; Roux, Brill ve Dietrich, 1995, Figür 1'den yararlanılmıştır).

Figür 3: Aşıklı Höyük (sol), yerleşmede bir bina içerisinde gömülmüş bireyler (orta) ve yerleşmede iskeletlerle birlikte bulunmuş taş boncuklardan örnekler (sağ) (Aşıklı Höyük Kazı ve Araştırma Projesi Arşivi).